

**УЖГОРОДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ КАРПАТОЗНАВСТВА**

М.М.ВЕГЕШ, Л.В.ГОРВАТ

**УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА В СЕРЕДИНІ ХІХ
НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ
(МАТЕРІАЛИ ДО ЛЕКЦІЙ ДЛЯ СТУДЕНТІВ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ)**

УЖГОРОД – 2000

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор кафедри нової і
новітньої історії та історіографії Ужгородського
державного університету **І.Ф. Король,**

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Ужгородського державного університету **С.Д. Федака**

Відповідальний за випуск:

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
НДІ Карпатознавства **В.В. Марина**

Рекомендовано до друку на засіданні Ради НДІ
Карпатознавства 2 лютого 2000 р., протокол №2

У навчально-методичному посібнику, до якого ввійшли лекції вчених Ужгородського державного університету, дається ґрунтовний аналіз наукової спадщини визначних українських істориків В.Антоновича, М.Грушевського, М.Драгоманова, Д.Баралія та багатьох інших. Значна увага звертається на актуальні проблеми історії Закарпаття.

© Вегеш М.М., Горват Л.В., 2000.

ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ (1834-1908)

В радянський час науково-культурна спадщина видатного українського історика Володимира Антоновича, як і багатьох інших вітчизняних вчених другої половини XIX - початку XX століть, була, фактично, заборонена. Становище суттєво змінилося після проголошення України незалежною державою.

Володимир Боніфатійович Антонович народився 13 (30) листопада 1834 р., за іншими даними 1830 р. в селі Махнівці на Київщині у шляхетно-польській сім'ї. По закінченні Одеської гімназії поступив на медичний факультет Київського університету, однак швидко збагнув, що душа і серце тяжіють до історії, перевівся на історико-філологічний факультет цього ж університету, після успішного закінчення якого здобув ступінь кандидата історії. У 1876 р. В.Антонович захистив дисертацію на тему "Останні часи козацтва на Правобережжі", за яку йому присвоїли ступінь магістра руської історії. За публікацію книги "Нарис історії Великого князівства Литовського" В.Антонович одержав вчене звання професора Київського університету ім. Святого Володимира і цю посаду займав до 1890 р., після чого пішов на пенсію. Однак викладацька діяльність Володимира Антоновича не закінчилася. В усякому разі відомо, що протягом 1895-1896 навчальних років відомий вчений нелегально читав студентам "Виклади про козацькі часи на Україні" - єдину працю, написану українською мовою. Завдяки записам, які збереглися в учнів історика, цей лекційний курс був опублікований в 1991 р. окремою книгою. Всі інші праці В.Антоновича побачили світ в різних журналах і наукових збірниках російською мовою. І в цьому нема нічого дивного, адже після прийняття

дискримінаційних царських указів Валуєва і Юзефовича українська мова опинилася поза законом. В 1996 р. київське видавництво "Либідь" видало з нагоди 160-ї річниці з дня народження Володимира Антоновича досить великий за обсягом збірник вибраних праць вченого під назвою "В.Б.Антонович. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори". До книги ввійшли такі наукові розвідки вченого, як "Польско-русские соотношения XVII в. в современной польской призме". "Про українофілів та українофільство", "Киевские войты Ходаки"; "Характеристика деятельности Богдана Хмельницкого", "Уманский сотник Иван Гонта" та багато інших. Автор вступної статті та упорядник видання професор Василь Ульяновський зміло згрупував праці В.Антоновича по розділам "У боротьбі за Україну", "Життєписи історичних діячів. Діяріусі сучасників", "Козаччина. Гайдамаччина", "Історія церкви в Україні", "Київ і Київська земля", "На старій Україні: факти, події, люди".

Володимир Антонович, на відміну від деяких своїх плодovitих учнів, приміром Михайла Грушевського, не написав узагальнюючої історії України. Та цього він і не прагнув. Переважна більшість його праць була присвячена дослідженню українсько-польських взаємин і розвитку національно-визвольного руху на Правобережжі, серед яких варто виділити "Про походження козацтва"(1863), "Про гайдамацтво"(1876), "Про походження шляхетських родів у Південно-Західній Росії за актами 1432-1798"(1870), "Уманський сотник Іван Гонта"(1882), "Київ та його доля і значення з XIV- до XVI ст."(1882), "Монографії з історії Західної і Південно-Західної Росії"(1885) та ін.

"Володимир Антонович,- писала Н.Полонська-Василенко, - перший у тодішній Росії, у своїй історичній школі в основу історії поклав знання передісторії". Він зрозумів вагу передісторії ще сто років тому, зробив її предметом історичних студій і викладав її під виглядом "Вступу до історії". Саме з іменем В.Антоновича справедливо пов'язують виникнення української археології. Археологічний з'їзд 1874 року показав високий рівень досягнень молоді української науки. В.Антонович був автором праць з археології, які започаткували цілий напрям наукового дослідження. Серед цього головних розвідок з археології необхідно назвати "Розкопки з землі древлян"(1893), "Археологічна карта Київської губернії"(189), "Археологічна карта Волинської губернії"(1902). Вже в 1870 р. В.Антонович на одному із засідань "Товариства Нестора-Літописця" виступив з ґрунтовними дослідженнями про українські могили. "Від того часу, - писав С.Симович,- ні один археологічний з'їзд на Україні не обходиться без участі Антоновича". З іменем видатного вченого пов'язано виникнення в 1873 р. "Південно-Західного відділення Російського Географічного товариства".

Плідно працював Володимир Антонович у галузі етнографії. Заслужують на увагу його праці "Чаклунство" та "Історичні пісні малоросійського народу" (1874-1875, у співавторстві з М.Драгомановим). Вчений зібрав і видав 8 томів "Архіву Південно-Західної Росії", в яких були вміщені матеріали з історії Правобережної України XVI-XVIII ст.

У 80-х роках XIX ст. В.Антонович опублікував двома виданнями книгу "Історичні діячі Південно-Західної Росії", в якій були поміщені науково-популярні нариси про українських

гетьманів Петра Сагайдачного, Івана Виговського, Юрія Хмельницького, Павла Тетерю, Петра Дорошенка, Демка Многогрішного та багатьох інших. На відміну від "Русской истории в жизнеописаниях ее главнейших деятелей" Миколи Костомарова, написаній в процарському дусі, нариси В.Антоновича висвітлювали минуле України як складової частини Російської імперії, але простежувалася ідея національної неідентичності.

Поряд з активною трудовою діяльністю В.Антонович не менш активно включився у політичну боротьбу. Він з молодих літ бере участь у так званому русі "хлопоманів", які вимагали демократичних нововведень, звільнення селян з кріпацтва. Окрім наукових, політичні цілі переслідувала також "Українська Громада", ініціатором створення якої виступили В.Антонович, К.Михальчук, Т.Рильський, Б.Познанський. Коли русофільська преса накинута на київську "Українську Громаду", В.Антонович і двадцять його соратників опублікували відкритого листа, в якому запевняли російську публіку в тому, що їхньою метою "є лише освіта народу". Незабаром В.Антонович разом з О.Русовим, М.Драгомановим та іншими заснували "Стару Громаду". Що стосується творчих стосунків В.Антоновича і М.Драгоманова, то їхня наукова співпраця увінчалася написанням вищезазначеного збірника "Исторические песни".

Та найбільшою заслугою Володимира Антоновича перед українською наукою було створення славновісної історичної школи. Переважна більшість його учнів стали видатними вченими, які протягом XIX-XX ст. посідали майже всі кафедри українських університетів: Д.Багалій, І.Линниченко,

П.Голубовський, О.Андріяшев, М.Довнар-Запольський,
В.Ляскоронський, М.Грушевський. Останній в 1894 р. за
рекомендацією Володимира Антоновича очолив кафедру історії у
Львівському університеті.

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ (1841-1895)

Тепер, коли відбувається хоч і запізнений у часі, але закономірний процес переоцінки цінностей, ми повертаємо собі забуті імена вчених, письменників, державних діячів. Багатьох із них (особливо молоде покоління) відкриваємо для себе вперше. Михайла Петровича Драгоманова, відомого історика, фольклориста, літературознавця, громадського діяча це не стосується. Про нього написані наукові дослідження, видавалися його твори. Серед дослідників, які писали про життєвий шлях і творчість Михайла Петровича - М.Возняк, К.Студинський, Д.Заславський, В.Лукаренко, В.Сарбей, М.Супруненко, В.Дмитриченко, Я.Дашкевич, О.Мазурок, В.Задорожний та ін. Було б несправедливо з нашого боку розцінювати всі ці дослідження як фальсифікацію драгоманівської творчості, бо переважна більшість з них об'єктивно висвітлювала багатогранну діяльність вченого. Та вся справа в тому, що більшість досліджень, видана в 30-70-х роках, після чого почався період забуття Драгоманова, який закінчується тільки в наш час. До нас повертається людина неординарна і високоосвічена, і ми повинні зробити все, що від нас залежить, щоб показати його таким, яким він був, без традиційних домішок. Що стосується видань праць Михайла Драгоманова, то в радянський час побачив світ двотомник "Літературно-публіцистичні праці"(К.,1970), а на початку 90-х років "Наукова думка" видала досить великий за обсягом його том "Вибраного".

Михайло Драгоманов народився у м.Гадячі на Полтавщині в сім'ї збіднілого поміщика. Після закінчення історико-філологічного факультету Київського університету (1863)

викладав географію в київських гімназіях. Потім повернувся в університет, де читав курс загальної історії. Свою наукову і педагогічну діяльність у вузі (1864-1875) М.П.Драгоманов присвятив, в основному, проблемам історії стародавнього світу. Після звільнення з університету за політичну неблагонадійність (1875) вчений залишив Україну. Спочатку він жив у Швейцарії, потім у Болгарії. У 1889 р. М.П.Драгоманов став професором Софійського університету. На цій посаді він перебував до самої смерті, яка наступила 2 липня 1895 року.

Михайло Драгоманов мало написав про Закарпаття. Однак його листи та листи знайомих свідчать про те, що він приділяв багато уваги питанню духовного відродження краю. М.П. Драгоманов мав добрі стосунки з окремими представниками закарпатської інтелігенції. Вже під час перших відвідин Закарпаття (1875) він зустрічався в Мукачеві з ігуменом монастиря А.Ф.Крालицьким. В Ужгороді вчений побував у редактора газети "Карпат" М.Ю.Гомичкова, а в Пряшеві познайомився у греко-католицькому єпископаті з каноніком Ладомирецьким (Ладомирським). Ігумену Михайло Драгоманов передав твори українських та російських письменників, а також пісні Миколи Лисенка. Редактор "Карпат" просив дослідника написати кілька статей про те, "що робити угорським руським". Це прохання було виконано. Незабаром у газеті була надрукована стаття про дослідження народної словесності в Росії і відозва до "угорських русинів" з проханням збирати "пісні й казки свого народу".

Після від'їзду за кордон (1876) М.П.Драгоманов продовжував підтримувати зв'язки із закарпатськими

інтелігентами. Його кур'єри (лікар з-під Кременчука Олександр Черепакін та ін.) мали зустрічі з І.Дулішквичем, А.Крालицьким, І.Раковським, Ю.Кішем, М.Бачинським, Т.Матіашем та іншими. М.П.Драгоманов продовжував цікавитися життям русинів Закарпаття, передавав твори І.С.Тургенєва, Ф.М.Решетнікова, М.І.Костомарова, Т.Г.Шевченка, Марка Вовчка. І.С.Нечуя-Левицького, Ю.А.Федьковича, запитував про відгуки на прочитані книги.

Велику увагу приділяв М.П.Драгоманов питанням становища селян та стану освіти на Закарпатті. Його кур'єри повинні були збирати дані про кількість землі, що належала селянам, розмір податків, які вони сплачували. Вчений також цікавився станом шкіл в краї, числом учнів у них (у т.ч. вихідців із низів), забезпеченням підручниками, умовами праці вчителів, просив адреси педагогів, щоб присилати їм літературу. Радів з того факту, що закарпатці почали "співати пісні Лисенка й читати українські книжки. Значний інтерес викликало у М.П.Драгоманова вивчення усної народної творчості. Він постійно просив своїх знайомих закарпатців (А.Крालицького, семінаристів, у яких "щирості багато і почуття народності безперечно") записувати народні пісні, спогади, казки, прислів'я...

У 1875 р. М.П.Драгоманов відвідав також і Буковину. В нього склалися дружні взаємовідносини з Ю.Федьковичем. Того ж року в Києві було видано "Повісті" Федьковича, передне слово до яких написав М.П.Драгоманов. Останній виступав не тільки як літературний критик, але й активний пропагандист творчості "буковинського соловія". До речі, згадані "Повісті" М.Драгоманов передав Івану Тургенєву, який відзначив, що

тільки тут "б'ється ключ живої води" і переклав окремі з них на російську мову. За словами М.П. Драгоманова, Юрій Федькович "вільно пішов по дорозі української літератури і мови". Саме тому твори письменника були зрозумілі для простого населення і користувалися великою популярністю.

М.П. Драгоманов мав добрі стосунки з мовознавцем і педагогом, визначним громадсько-політичним діячем, професором Чернівецького університету С. Смаль-Стоцьким. Їх об'єднували, передусім, проблеми розвитку мови, вивчення та відродження української культури. М.П. Драгоманов співробітничав з редакцією газети "Буковина", друкуючи на її шпальтах публіцистичні статті, замітки, нариси. Зокрема, у 1893р. газета опублікувала відомі "Листи на Наддніпрянську Україну". Велику увагу приділяв М.П. Драгоманов питанням розвитку освіти науки та культури на західноукраїнських землях. Він з радістю вітав відкриття в 1875 р. Чернівецького університету, будучи впевненим, що це сприятиме піднесенню культурного рівня населення Буковини. Хоча, необхідно констатувати, що на перших порах свого існування цей університет був, фактично, німецьким. Автори колективної монографії "Північна Буковина: її минуле і сучасне" (Ужгород, 1969) відзначали: "Австрійські власті чинили всілякі перешкоди вступу до університету української молоді. В 1900 році українці в університеті становили 8 відсотків (35 чоловік) від загальної кількості студентів. І це були головним чином синки багатіїв. Видатки на освіту однієї людини на Буковині були в 4 рази менші, ніж в корінних австрійських землях. У 1912 р. діти українців становили лише 14,5 відсотків

усіх учнів, хоч українці становили більшість населення краю". М.П. Драгоманов доручив Ганні Павлик розповсюджувати українську літературу в Чернівцях.

Вплив М.П. Драгоманова на розвиток суспільно-політичного і культурного життя Буковини та Закарпаття, його внесок у зміцнення контактів з місцевою інтелігенцією та сприяння пробудженню національної самосвідомості населення цих регіонів мають велике значення і вимагають подальшого ґрунтовного дослідження. Ми ж тільки зупинимося на "закарпатській тематиці" у літературній спадщині Михайла Драгоманова. Її вивчення дає нам підстави стверджувати, що відомий український вчений розробив власну наукову концепцію, в якій важливе місце відводиться історії та культурі нашого краю.

Основні свої думки М.П. Драгоманов виклав у працях "Австро-руські спомини" (Львів, 1889-1892. - Ч. I-V), "В справі Угорської Русі" (Народ.-1895. - №11), "Українські селяни під угорськими лібералами" (Всесвіт.-1991.-№12) та ряді інших. Ці, та деякі інші праці, і будуть знаходитись в центрі нашої уваги. Михайло Драгоманов був глибоко переконаний, що Закарпаття - споконвічна українська земля. Зона, на його думку, має чотири межі - західну, південну, східну і північну. Що стосується західної межі, то вона "веде через Красностав, Янів, Крешів в тому царстві, а далі в Цісарщині через Ярослав на захід Дубенка, Сянока, а звідти трохи не під самий Старий Сандеж, а од того через гори Бескиди (Карпати) мало не до Пряшева в Угорщині, а од нього до Ужгорода, Мукачева, Хуста, Сегіта до Чорногори в тім кутку, де сходяться казенні межі Галицька й Буковинська до Угорської, а звідти до Кірлі баби, на межі Угорській,

Буковинській і Семигородській (Трансільванській)". М. Драгоманов доводить, що всі чотири межі - це "українська земля..., де живуть такі самі мужики, як на колишній козацькій Україні по Дніпру".

З лихої волі обставин, які склалися, українські громади були поділені між окремими державами. Але, незважаючи на тривалу відірваність один від одного, "люди по цих громадах, хоч і розкидані по великій країні, а все-таки стільки подібні одні до одних мовою і звичаями, як це рідко де спліткаєш по таких великих країнах світу". М. П. Драгоманов доводив, що спільність Батьківщини вони відчували завжди, а тому не дивно, що "і досі наші селяни-чорнороби йдуть на заробітки й на виселки найбільше в ті країни, по котрих здавна жили або ходили батьки їх, по котрих і тепер живуть земляки, і мало вважають на те, як поділені ті країни між царствами і начальствами".

Тези Михайла Драгоманова про причини міграції українців у ті країни, де живуть їх брати, вірні, хоч і не повні. До цього слід ще додати такі причини масової міграції, як перенаселення західноукраїнських земель, голод, безробіття. Всі ці фактори були притаманні також соціально-економічному становищу закарпатських українців і змушували селян залишати місця і виїжджати у США, Канаду, на сезонні роботи в країни Західної Європи. Виїжджали переважно чоловіки. Цей процес відображений у фольклорі тих років:

Ой, Канадо, Канадочко,
Яка ти зрадлива,
Не одного чоловіка
З жінок розлучила.

Сучасний дослідник В.Усенко вважає, що з 1870 по 1920 рр. із Закарпаття в різні країни світу емігрувало близько 430 тисяч чоловік. Життя русинів-українців за океаном досить повно висвітлили М.Болдижар, М.Палінчак, В.Лемак та інші закарпатські вчені.

У багатьох працях М.П.Драгоманова червоною ниткою проходить ідея єдності українських громад (земель - М.В.). Ця непорушність єдності залежала не тільки від закарпатців і галичан. Іноземні поневоловачі робили все для того, щоб навіки розлучити їх, довести, що вони не мають Батьківщини. "Оддавна,- писав М.П.Драгоманов,- усе те, що робилось на нашій землі й навколо, вело не до того, щоб міцніше звести наші громади в спілку, а щоб розбити й ту спільність, яка була сама по собі і поміж громадами ...".

Українське населення відчувало приниження у всьому, зокрема в мові. Пригадаймо собі, як різко критикував М.П.Драгоманов Л.Алексеева, який в двох номерах "Русского богатства"(лютий, липень 1881 р.) помістив статтю "Что такое украинофильство?". Л.Алексеев доводив необхідність створення якоїсь "загальнонародської мови". Драгоманов розумів, що цей термін є тільки прикриттям шовіністичної політики царизму, яка приведе до того, що "двадцять мільйонів українців перестануть говорити по-українськи, а почнуть говорити по-польськи, половина по-російськи, частина їх, що живе за Карпатами, по-угорськи, а ті, що живуть в Буковині,- по-німецьки, по-валашськи...". Спільність мови, на думку Драгоманова, приводить не до розз'єднання, а до єдності: "...На території від Верхньої Тиси в Угорщині до Кубанської області в Росії існує одна мова

разом з іншими, також подібними національними ознаками, завдяки чому 30 мільйонів індивідуумів можуть досить легко солідаризуватися між собою...".

Прослідковуючи концепцію Михайла Драгоманова про історичне минуле Закарпаття, ми не можемо не помітити певної чіткості і послідовності. Його думки надзвичайно глибокі, у них більше філософії, ніж історичності. Драгоманов вважав, що Закарпаття - слов'янська земля. Угорці прийшли на Срібну землю тільки тоді, коли тут вже йшло повним ходом суспільне життя. "Закарпатську Україну (країну, яка звалась давно Мукачівщина), - писав М.П. Драгоманов, - ще в X ст. захопила держава Угорська".

Яким було становище закарпатців під час тисячолітнього поневолення їх Угорщиною, а потім Австро-Угорщиною? У статті "Передне слово" до "Громади" 1878 р." М.П. Драгоманов так описав становище закарпатців: "... Далеко гірше стоять наші земляки в Угорщині. Тут дуже вже давно наші люди дістались під руку панів угорських". На його думку, феодальний гніт на Закарпатті особливо посилювався у XVIII ст., коли, за словами М.П. Драгоманова, "панство угорське міцніше й густіше засіло". Багатівіковий гніт привів до того, що "загірні люди наші одбилися од нас, та й у нас так затихла думка про них, що навіть вчений складач "Истории Малой России" Бантиш писав, як темну чутку, що тут проживають люди, відомі під іменем "карпаторосів". Найголовніша мета іноземних загарбників - роз'єднати великий український народ не тільки кордонами, але відбити навіть бажання до єдності. Переслідування всього українського, навіть назви українець, привело до того, що під час перепису населення 1930 р. із 725294 опитаних записалися

українцями тільки 2355, тоді як 455 тисяч записалися русинами (Чучка П.П. Поширення термінів "Україна" і "українець" на Закарпатті та в суміжних регіонах //Тези доповідей І народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Михайла Лучкая. -Ужгород, 1990.- С.162).

М.П. Драгоманов звернув увагу на ще один наслідок колонізації Закарпаття - мадяризацію. Місцева інтелігенція, намагаючись уникнути переслідувань, мадяризувалась, а на думку Драгоманова, саме вона повинна була сіяти визвольні ідеї. Тим самим Драгоманов підтвердив спостереження просвітителя Я.Головацького, який відвідав Закарпаття у 40-х роках ХІХ ст. Це стосується і духовенства, яке в ХІХ ст. "підлягло зовсім угорському начальству й потроху перебилось зовсім на нове панство, майже зовсім угорське, котре й говорить між собою не інакше, як по-угорському й не має іншої думки, як жити з наших людей та вслугувати начальству й панству угорському". Довівши, що інтелігенція і духовенство Закарпаття змадяризувались і зовсім перестали цікавитися просвітою в народі, М.П. Драгоманов змушений був зробити висновок, що ця місія (визволення від гніту угорських панів - М.В.) буде під силу самому трудовому люду. Однак це зовсім не значить, що закарпатський народ не має своїх будителів. До них Драгоманов відносив О.Духновича, І.Раковського, О.Павловича та ін. Їх недоліком Драгоманов вважав те, що вони "змагались писати все більше попівські речі та мовою мовби то московською, як панською серед усіх руських, котрі однако ніхто в них не вміє, бо не чує ніколи. Через те писачі ті ніколи й не зігріли до своєї руцини, про котру рідко з

письменних людей по тих сторонах і дума".

Довготривале перебування Закарпаття на колоніальному становищі привело до затушовування визвольних змагань, і лише в 1848 році, коли почалась буржуазна революція в Австрії та Угорщині, відбулося певне зрушення. Даючи характеристику тим подіям, М. Драгоманов вірно відзначив, що "мужики ж зразу стали за цісаря", а не підтримали "угрів" (повстанців – М.В.). Це пояснюється передусім їхніми "цісарськими ілюзіями, сподіванням одержати поля, ліси, пасовиська". У своїй статті "Малороссия в ее словесности" М.П. Драгоманов наводить фрагмент з народної пісні:

Слава Богу, же нам гаразд
Тепер сесі літа,
Аже би наш ті сар здоров,
Та й жив многі літа.
Бога просим за тісаря,
Ще чес, ще години,
Нам панщину подарував,
Абих не робили,
Бога просім за тісаря
Сараки-руснаки.

Під час революційних подій 1848-1849 рр. галичани намагались підштовхнути закарпатських русинів на боротьбу. Про спільність із закарпатцями говорилося в прокламації "Добратів угорських русинів", яку видала у 1849 р. Головна Руська Рада у Львові: "І ви, браття є русини, дійсні, правдиві русини як і ми, ви кров і тіло наше... Ваші предки були колись свобідним народом. Вашим батькам мадяри забрали найліпшу землю і

вложили на них панщину та інші тягари і так вас давили цілих 1000 літ. Маляри хотіли бути в краю самі, якби лише для них ту землю Бог створив... Ви й Ваш язик були зовсім понижені, бо так далеко дійшло, що вам казали ганьбитися, що ви русини. Тепер буде інакше...".

Інакше не стало. Стало ще гірше, особливо закарпатцям. Револуція була потоплена в крові, і не без участі російського царизму, М.П. Драгоманов писав, що "... мужики тут дістали ще менше, ніж в Галичині, а згодом цісар мусів помиритися з уграми, і пани угорські знов забрали силу по всій тій країні над нашими людьми та ще й тепер стали лютішими до них...". До такого висновку прийшов і відомий російський вчений В.І. Вернадський, який довів, що селянські ділянки скоротилися, а податки зросли в п'ять разів.

М.П. Драгоманов, на відміну від соціалістів-утопістів, які не бачили виходу з такого становища, чітко заявив: "...явно значить, що тут вже й крихти надії не може бути на що-небудь, окрім самих мужицьких громад, котрі самі по собі мусять допомогти, вибравши свою землю од чужих людей...". Він вважав, що закарпатцям необхідно бути "в спілці з сусідами, котрих доля така ж сама, як і їхня: з словаками, сербами, волохами і т.і. та з своїми братами-галичанами й у нас. Це спілка з людьми, котрим самим того ж треба, що й русинам закарпатським...". Висновок М.П. Драгоманова про те, що "нашим людям найліпше: стати спільно; щоб дійти до сього, щоб жити по своїй волі на своїй землі", не втратив актуальності і по цей день. Сьогодні, як ніколи, ми близькі до того, щоб побудувати нову Україну - демократичну і правову. Цю місію можна виконати тільки тоді, коли ми єдині,

бо в єдності - сила народу.

Протягом тривалого часу науковці свідомо виходили з того, що в Україні, незалежно від політичних умов, існує єдиний український народ, який уособлює в собі всі українські народності та етнічні групи. Ця позиція була основою для формування національної свідомості українців. У 1917 році в Києві було засновано Українську Народну Республіку, яка проголосила незалежність України. Цей крок був важливим етапом у становленні української державності. Протягом 1918-1921 років Україна перебувала в складних умовах боротьби за свою незалежність. У 1922 році Україна була включена до складу Радянського Союзу. Протягом 1920-1930-х років в Україні відбувся процес колективізації сільського господарства, який призвів до значних жертв серед українського народу. У 1939 році Україна була анексована Радянським Союзом. Протягом 1941-1945 років Україна була ареною боротьби між німецькими окупантами та Червоною Армією. Після війни Україна була включена до складу Радянського Союзу. Протягом 1950-1980-х років в Україні відбувся процес репресій проти української інтелігенції та національно свідомої молоді. У 1989 році в Україні відбувся процес демократизації суспільства. У 1991 році Україна проголосила незалежність. Протягом 1990-2000-х років в Україні відбувся процес становлення демократичної державності. У 2004 році в Україні відбувся процес демократизації суспільства. У 2010 році в Україні відбувся процес демократизації суспільства. У 2014 році в Україні відбувся процес демократизації суспільства. У 2019 році в Україні відбувся процес демократизації суспільства.

ХВЕДІР ВОВК (1847-1918)

Протягом тривалого часу наукова спадщина видатного українського антрополога, етнографа, археолога і літературного критика, щирого патріота України Хведора Вовка замовчувалася, а нерідко, і грубо фальсифікувалася. Офіційна радянська історіографія несправедливо вважала його одним з ідеологів "українського буржуазного націоналізму" і засновником расової теорії. Нерідко можна було прочитати про паралелі між науковими працями Х.Ф.Вовка і ідеологів німецького фашизму. Щоправда, радянські історики враховували той факт, що Хведір Вовк "із своїх антинаукових положень... ще не робив расистських висновків, проте його дослідження давали для цього матеріал" (Возняк С.М. У боротьбі за дружбу народів: Проблема нації і національних відносин в ідеології української революційної демократії останньої чверті XIX - початку XX ст. (-Львів, 1981.- С.28). Далі вищеназаний автор твердив, що "антропологічні дослідження радянських вчених давно відкинули вигадки про антропологічну відособленість українського народу від російського і білоруського... Антропологічні матеріали підтверджують спільність трьох східнослов'янських народів і походження їх від єдиного кореня - давньоруської народності".

Ким же насправді був Хведір Вовк і якими були його науково-світоглядні погляди? Хведір Вовк народився 1847 р. в селі Крячківцях Пирятинського повіту Полтавської губернії в родині, що брала свій початок з козацьких часів. Після закінчення Ніжинської гімназії поступив до Новоросійського університету в Одесі, а незабаром перевівся на природниче відділення Київського університету. Саме тоді в Києві виникає "Громада",

ініціаторами якої стали М. Драгоманов і В. Антонович. Активну участь в ній бере і Хведір Вовк. Один з його біографів писав: "Саме в той час припадає активна участь Вовка в діяльності Київської Громади... Він брав участь в організації недільних шкіл, виданні літератури українською мовою, збиранні етнографічних матеріалів. У 1874-1876 рр. він обіймав посаду помічника ревізора губернського секретаря в канцелярії Київської контрольної палати, водночас багато сил віддавав роботі в Південно-Західному відділі Російського географічного товариства як його засновник і дійсний член. У 1874 р. він виступив на III Археологічному з'їзді, в організації якого взяв безпосередню участь, з повідомленням про український орнамент - першою українською мистецтвознавчою працею у цій галузі" (Іванченко Ю. Видатний вчений і патріот України // Вовк Хведір. Студії з української етнографії та антропології. - К.: Мистецтво, 1995. - С. 3-6).

На середину 70-х років минулого століття припадає праця Х. Ф. Вовка над написанням важливого наукового проекту з етнографії "Програма Південно-Західного відділу Російського географічного товариства для збирання відомостей з етнографії". Фактично, ця "Програма" і поклала початок серії фундаментальних праць з української етнографії, до яких можна справедливо віднести також праці самого Хведора Вовка.

Після арешту та ізоляції ряду членів Київської Громади, Х. Вовк змушений був нелегально залишити Київ і покинути терени України. Подорожуючи по Європі, він відвідав Софію, Відень, Рим, Неаполь, Флоренцію, Берн, Женеву, Цюріх, Париж. І так тривало аж до 1903 р., коли Х. Вовку пощастило

повернутися на Україну. На той час його ім'я було добре відоме у всьому світі. Перу Х.Вовка належали праці "Задунайська Січ за місцевими спогадами та оповіданнями"(Киевская старина.-1883.-Т.1-V), "Економічні та етнографічні замітки про Болгарію"(Русская мысль.-1885), "Російські колонії в Добруджі"(Киевская старина.-1889.-Т.1-III). У 1892 р. в Парижі вийшла фундаментальна праця Х.Вовка "Шлюбний ритуал та обряди на Україні", яка принесла вченому світову славу. У 1899р. Х.Вовка обирають членом Наукового Товариства ім. Т.Шевченка, в якому він очолював етнографічну комісію. В 1905р. Х.Вовк блискуче захистив у Парижі докторську дисертацію "Скелетні видозміни ступнів у приматів і в людських расах".

По приїзді до Львова в 1903 р., Х.Вовк активно включився у наукове життя цього міста. Він працює редактором журналу "Антропологія"(за період з 1899 по 1905 рр. вийшло сім чисел журналу). В січні 1906 р. Х.Вовк переїжджає до Петербурга, де читає лекції з антропології у Вищій школі П.Ф.Лесгафта, а з 20 лютого 1907 р. - у Петербурзькому університеті. Цей період життя і діяльності Х.Вовка був присвячений етнографічним дослідженням Чернігівської, Волинської, Херсонської губерній, Кубані і Таманського півострова. Він повністю віддавав себе улюбленій роботі. "З розкопок було брато все,- писав Леонід Чикаленко,- навіть те, що тепер при сучасному станові науки не має видимого значіння, але далі може його мати... Коли під час розкопок виникали проблеми, то робилося все, аби їх вирішити, а різні ненаукові здогадки керівник експедиції відкидав з характерним для нього гумором, а то й з непохитною суворістю.

Цікавою рисою педагогічних методів Вовка було те, що він дуже швидко пускав своїх учнів до самої відповідальної праці... Бути його учнем - це багато значило. Це значило бути і співробітником, і молодшим товаришем, з яким обмірковується не тільки дрібні поточні писання, але який в широких загальних питаннях наукового значіння та в розробці питань практичної діяльності бере активну участь.

Серед фундаментальних праць Х.Вовка необхідно назвати, перш за все, книгу "Український народ в його минулому і сучасному" (Петроград, 1916), до якої ввійшли дві важливі праці вченого - "Антропологічні особливості українського народу" і "Етнографічні особливості українського народу". У 1918 р. Х.Вовк раптово захворів і помер. Поховано його в м.Жлобині (Білорусь). Лише в наші дні відбувається процес повернення до нас наукової спадщини Хведора Вовка. У 1995 р. київське видавництво "Мистецтво" видало фундаментальну працю видатного українського антрополога "Студії з української етнографії та антропології".

Скрупульозне вивчення антропологічних особливостей українського народу дало підставу Х.Вовку зробити важливі наукові висновки, головними з яких є: "1) Українці є досить одноманітне плем'я, темноволосе, темнооке, вищого за середній чи високого зросту, брахіцефальне, порівнюючи високоголове, вузьколище, з рівним і досить вузьким носом. з порівнюючи короткими верхніми та довгими нижніми кінцевостями. Сукупність цих ознак ми вважаємо можливим визнати українським антропологічним типом. 2) Відхилення від цього етнічного типу, в нечисленній кількості осіб, можна спостерігати

головно на скрайніх територіях, заселених українцями, їх легко пояснити сусідніми етнічними впливами, а це виключає можливість припущення про різноманітний склад українського племені в його первісному і найдавнішому вигляді.

3) Зіставляючи антропологічні дані про українців... ми бачимо, що площа білоруських впливів майже цілковито покривається площею поширення поліських діалектів, тоді як середня смуга захоплює територію українського діалекту, а південна - слобідська - українські діалекти. А Поділля з Галичиною відноситься до площі поширення червоноруського діалекту.

4)... Українці, безперечно, найбільшу спорідненість виявляють з південними та західними (з винятком поляків) слов'янами, і... їх слід зачислити до так званої адриатичної, або динарської, раси, яку ми воліли б назвати слов'янською.

5) ...Різницю між слов'янськими племенами... слід відносити тільки до сучасних нам слов'ян, беручи цей термін в лінгвістичному розумінні.

б) ...Первісна маса східних, чи руських, слов'ян в дуже далекі часи... диференціювалася на три групи: північну, середню та південну. Наслідком татарського нападу північна група з частиною середньої витворила з себе великоруське плем'я, що проковтнуло масу фінських елементів; з решти середньої групи та з прилучення до неї південно-руських, литовських, польських та західнофінських елементів утворилося плем'я білоруське; нарешті, південно-руська група... витворила групу малоруську, що з утворенням самостійної культури перетворилась в українську". Хведір Вовк переконливо довів, що "український народ на всій території, що він її заселяє, відзначається цілим шерегом спільних для нього, у цілому його складі, етнографічних

особливостей, які не залишають сумніву в тому, що він являв собою одну етнографічну цілість, цілком виразну, відокремлену з-поміж інших слов'янських народів".

У 1903 р., приїхавши на Україну, Хведір Вовк здійснив кілька експедицій, зокрема на Закарпаття. У його працях міститься надзвичайно цікавий матеріал про наш край. Досліджуючи мисливство, вчений відзначив, що "в Карпатах ловлять ще медведів, споруджуючи на них особливі пастки, так звані слопи... Вовків, там, де вони ще є, трують отрутою, ловлять тенетами, а найчастіше заманіть в особливі ями з приманкою, цебто в так звані вовковні - щось подібне до двох концентричних загородок в ліски, з живота приманкою всередині; вовк іде на приманку та сам зачинає за собою вхідні двері". Вчений детально описує рибальство в Україні. Він відзначає, що саме на Закарпатті до цих пір існує найпримітивніший спосіб ловлення риби: "Невеличка, надзвичайно мілка літом гірська річечка була перегороджена двома стінками з назбираних тут-таки з дна дрібних камінців та глини; стінки ці сходились під кутом, залишаючи дуже вузьку протоку для води, а протока загороджена була невеликим ятіром з лози".

З давніх-давен скотарство було одним з головних господарських занять жителів Карпатських гір. Якщо, вважав Х.Вовк "скотарство на Україні скоротилось", то "заховалось десь як головне джерело існування... хіба тільки на Карпатах, у гуцулів та бойків, на їхніх гірських полонинах". Вчений детально описав традиції карпатського скотарства з його ватагами, стоїцями, ватерниками, ватрами тощо. Серед сучасних досліджень з етнографії заслуговують уваги дві фундаментальні

праці відомого українського вченого Михайла Тиводара "Традиційне скотарство Українських Карпат другої половини XIX - першої половини XX ст.: Історико-етнологічне дослідження"(Ужгород,1994) і "Закарпаття: Народнознавчі роздуми" (Ужгород, 1995).

Цінним науковим дослідженням Х.Вовка є його праця "Шлюбний ритуал та обряди на Україні", в якій яскраво описано особливості цього ритуалу в різних регіонах України. Підсумовуючи свою працю про весільний обряд на Україні, вчений відзначив, що "дохристиянська доба, безперечно, була кульмінаційним пунктом у розвитку українського весілля. З християнством ритуал українського весілля увійшов у стадію розкладу; цей розклад іде, хоч і дуже поволі, але невпинно, і з часом він неминуче знищить всі сліди тої доісторичної старовини, носієм якої він був досі".

У 1896 р. Х.Вовк опублікував статтю "Сані в похоронному ритуалі на Україні", в якій теж не обминув увагою опис цього ритуалу в Закарпатті. Твердячи, що звичай везти мерців на санях майже зник, дослідник зауважив: "Щодо других її частин (України - М.В.), а саме Карпатської України, що належить до Угорщини, та Східньої Галичини, що належить до Австрії, та там, як у країнах більше гірських, а тому й значно консервативних, ми знаходимо цей звичай і за наших часів... У русинів Угорщини мерців, коли це діти, несуть на цвинтар на руках, а коли це дорослі - їх усіх без винятку возять на санях, навіть літом, бо такий обряд в цілій країні карпатських русинів". Х.Вовк був обізнаний з працями закарпатського вченого С.Фенцика.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ (1866-1934)

Сьогодні М.С.Грушевський повертається до нас передусім як видатний історик, як одна з головних постатей українського національного самоствердження в новітній історії України. Він підніс українську історіографію до світового рівня, а своєю унікальною десятитомною "Історією України-Руси" - створив Біблію українського народу, чим поклав могутні підвалини для національно-державного відродження. Велика заслуга М.С.Грушевського в тому, що у своїх наукових і науково-популярних працях він осягав історію всіх українських земель, незалежно від того, під владою яких чужоземних держав вони знаходилися. Він збирав до купи і органічно поєднував усе, що стосувалося української нації, подавав історію українського народу як єдиний безперервний еволюційний процес. Усе своє життя вчений боровся за з'єднання воедино всіх українських земель, показував і доводив спільність їх життя й інтересів у минулому та спільність їх прагнень у майбутньому. Видатний український історик, учень М.С.Грушевського, І.П.Крип'якевич писав: "Коли українська нація почувається тепер одноцільною й однодумною, то це в неمالій мірі заслуга саме Грушевського".

Для закарпатців особливої уваги заслуговує той факт, що М.С.Грушевський не обійшов своєю увагою і проблеми історії Закарпаття. Для дослідження історії нашого краю вчений широко використав староруські літописи, угорські джерела та праці російських, українських, угорських, чеських, словацьких, німецьких та закарпатських істориків. Це дало йому змогу в другому томі "Історії України-Руси" подати окремим параграфом "Історичну літературу Угорської Руси", вмістити карту "Західна

Україна в XI-XIII віках". В цьому плані його заслуга не тільки як дослідника краю, а як історіографа історії Закарпаття. М.С.Грушевському належить ціла низка блискучих положень з історії Закарпатської України. Мова йде про такі загальновідомі праці вченого, як "Історія України-Руси", "Ілюстрована історія України", "Очерк истории украинского народа", "Як жив український народ", "Про старі часи на Україні", "Справа українського університету у Львові", "Спра-українських кафедр і наші наукові потреби" та ін. Вивчення різноманітних джерел та літератури допомогло вченому побачити за уявною одноманітністю ціле розмаїття складових частин історії "Угорської України" як єдиного загальноукраїнського процесу.

Які ж основні питання історії Закарпаття знайшли своє відображення в працях М.С.Грушевського? Перш за все, це проблема заселення краю слов'янським, а пізніше українським етносом задовго до приходу угорських племен в Тисо-Дунайську низовину. На сучасному етапі це положення широко обґрунтоване в роботах археологів, які датують пам'ятки слов'янської матеріальної культури на території Закарпаття VI-VII ст. н.е. Спостереження вченого мають не лише історіографічну цінність, але й зберігають своє значення як один із наукових підходів до з'ясування проблеми етногенезу слов'ян. У контексті поглиблення своїх спостережень, конкретизації тих чи інших теоретичних узагальнень і висновків, М.С.Грушевський здійснив короткий науковий огляд історії Угорської Русі. Нарис про Угорську Русь дає нам предметне уявлення про територію, населення, загальні тенденції економічного, суспільно-політичного і культурного розвитку.

Виходячи з літописного повіствування про розселення східних слов'ян, вчений приймає до уваги літописне твердження, що на заході за Дулібами сиділо руське плем'я хорватів. Він підкреслив, що це положення опирається на звістку візантійського історика Костянтина Порфирородного про Білу Хорватію. М.С.Грушевський вказує, що "виходячи з звістки про руських хорватів (властиво здогадів про їх осад) і звістки Костянтина, що на Білих Хорватів нападають печеніги, припускають звичайно Білу Хорватію, що тягнулася по Карпатському підгір'ю від басейну Лаби над верхній Дністер (або як приймають інші на полудневім згір'ю Карпатів (в теперішній Угорщині)". Сукупність історичних джерел мали замінити археологічні знахідки. Михайло Грушевський прийшов до висновку, що тогочасні здобутки археології були ще незначними. І тому, будучи істориком чесним і справедливим, він констатував, що це питання слід вважати відкритим, бо "сумнівна річ, чи було українське плем'я зване Хорватами і не знати, де воно сиділо". У монографії "Очерк истории украинского народа" він писав, що "гірську область Карпат займала група дрібних народів неясного, ймовірно фракійського походження".

Незважаючи на те, що "хорватське питання" так і не було з'ясоване, однак воно, на думку М.С.Грушевського, було другорядним. Головне полягає зовсім в іншому: "Яке плем'я мешкало на підгір'ю Карпатським, в Галичині, літописці не кажуть. Але і там і тут мешкали також українські племена, або краще сказати - східно-полудневі племена слов'янські, з котрих вийшов нинішній український нарід...". Таким чином, академік зробив висновок, що населення, яке заселяє Закарпаття, є

українським, автохтонним. У фундаментальній "Історії України-Руси" дослідник писав: "Русини в Угорщині такі ж давні осадники, як і Угри, і що в Карпатських горах вони вже жили від неспам'ятних часів - коли ще Угри мандрували до Угорщини". В літописі "Повість временних літ" говориться про похід Володимира Святославовича 994р. на Хорватію. М.С.Грушевський припускає, що "може ся "хорватська війна" липилася відгомоном боротьби з Польщею? Але так само вона може бути відгомоном иньшої війни, з Чехією або Угорщиною, за Карпатську Україну".

В першому томі "Історії України-Руси" історик широко досліджує українське розселення на західних кордонах. Про територію, яку заселяла українська людність Закарпаття в давнину, вчений наголошує, що з обох сторін Карпат живуть українці. Він пише: "Сучасна етнографічна українська територія виступає далеко на захід узьким клинцем, затиснена між польською і словацькою людністю. Клинці сей майже досягає верхів'я Дунайця й звідси границя йде в північно-східнім напрямі, займаючи верхів'я Попрада, Ропи, Вислоки й до Сяну... На полудні від Карпат українські осадни зачинається також від басейну Дунайця, вже порозриваною і обтятою словацькою колонізацією українські осадни йдуть по згір'ям Карпатів вздовж угорської границі над Попрадом, по верхів'ям Ториці, Топлі, Ондави, Лаборця, аж над Угом починається більше неперервна українська територія, що йде далі між Карпатським хребтом та верхньою Тисою й її притокою Вишевою, поки не стрічається на верхів'ях Вишеви, Бистриці, Молдови з волоською колонізацією". Далі М.С.Грушевський вказує, що "за судильною

українською територією, на підгір'ю українські осадки йдуть островами між словацьку, а потім між угорську колонізацію, далеко на полудень, в басейні Бодрога, Гернада, Солоної, Красної і Самоша. Але ці південні острови в значній мірі настільки вже денационалізовані, що про їх українську народність свідчить головню східний обряд".

Вчений вважав, що заселення гірських районів Закарпаття русинами-українцями йшло зі Сходу на Захід самим гірським хребтом, а українська людність мусіла заходити в гори з рівнин й розповсюджувалась річними долинами. М.С.Грушевський вважав, що теперішні українські елементи в мішаних смугах в переважній частині останки української колонізації, а не нові здобутки її: "нової масової української колонізації в тім напрямі ми не знаємо, а коли вона давніше, то мусіла бути давніше значнійша, бо на наших очах український елемент, досить витривалий взагалі, винародовлюється тут на мішаних територіях, в тіснійшій стичности з переважною чужою колонізацією".

Говорячи про асиміляційні процеси по відношенню до русинів-українців, історик вказує, що "Русини Спишсько (сучасна Словацька Республіка) комітату переважно вже так пословачені, що тільки грецький обряд і українські елементи в мові вказують подекуди, що ми маємо до діла з колишніми русинами, і над сими руськими могилами уже йде завзята суперечка - чи маємо тут пословачених русинів, чи споконвічних словаків. Документи з попередніх століть вказують русинів там, де вже тепер сидять самі словаки; ще на початку XIX століття мали бути значні останки русинів на Гроні, де тепер вже

значаться самі словаки".

В своїх працях М.С.Грушевський показав, що подібне відбувається й на українсько-угорському пограниччю, особливо завдяки державній, суспільній та економічній перевазі мадярського елемента. Він вказує, що ще на початку XIX ст. російський вчений-подорожувач В.Броневський в праці "Путешествие из Триеста до Петербурга в 1810 году", проїжджаючи від "Мішкольца через Кошиці на Бардіїв, чув себе серед руської стихії: від Мішкольца до границь Польщі села і міста по більшій частині заняті русинами". На кінець XIX ст., як вказує М.С.Грушевський, "число русинів на рівнині, між мадярами таки дійсно на очах маліє". Вчений приходить до висновку, що які-ж мусів понести страти руський елемент протягом мадярського "тисячоліття"! Мусімо думати, що українські колонії, які й тепер ще переходять за Солону, Красну, Самош лишилися останками далеко густішої колись, коли не масової колонізації (сліді їх переховались ще в топографічних назвах)".

Вчений простежив асиміляційні процеси по відношенню русинів-українців також в Семиграді. Він пише: "В Семигороді вже нема русинів, вони загинули, можна сказати на нашій пам'яті ще на початку XIX ст. Мали бути їх останки. Слід русинів зівстався тільки в численних хоро- і топографічних назвах на цілім просторі Семигорода, у всяких змадяризованих, румунізованих і германізованих назвах". На основі широкого кола джерел, орфографічних і топографічних матеріалів та літератури, М.С.Грушевський зробив висновок, що на "Карпатських горах руське розселення не кінчилося... Ми

подибуємо Русинів на цілім полудневім Карпатським підгір'ю, почавши від Татр до полудневих Трансильванських Альпів".

Щодо української колонізації в басейні Верхньої Тиси, вказує історик, - то вона тут "задержалась до наших часів (в масах на підгір'ю, острівцями на рівнині), а в Семигороді і на Подунав'ю зникла цілком. На се вплинула неоднаковість колонізаційних обставин... Коли на рівнині Дунаю й Тиси з'явилися Угри, полудневі українські осадні заплени чужого людністю, стали винародовлюватись під впливом політичної і всякої иншої переваги малярства. Так само загинули слабкі останки української колонізації на Подунав'ю під волоським потопом". Вчений вважає, що тільки "на Карпатським підгір'ю, полипені самі собі, в інтересах для Мадярів місцевостях Русини протягом віків зміцнилися й залоднили сі краї збиток масою".

Важливе положення, яке досліджує і розвиває в своїх працях історик - це про входження Закарпаття до Київської Русі. Вчений допускається і такої думки, що Закарпаття в IX ст. було в залежності від Велико-Моравської держави, а в X ст. залежало від Київської Русі. Тільки в середині XI ст. ці землі потрапили в залежність від Угорщини. Він писав: "Підгірська Карпатська Країна остаточно ввійшла до складу Угорської держави ледви чи скоріше XI в.: перед тим вона, разом з галицьким підгір'ем, могла, бодай часами входити в круг політичного впливу Києва. Але з XI в. належала вона до Угорщини певно, і Карпати звуться на Русі Угорськими горами вже в кінці XI і на початку XII в. з огляду на їх політичну приналежність, тим часом як Угрин Кеза, XIII в., зве їх "Руськими горами" - з етнографічного погляду, чи може з огляду на Закарпатську, Галицьку Русь".

Відомо, що в 1281-1321 рр. Закарпаття знаходилося під владою галицько-волинського князя Лева. М.С.Грушевський теж не обійшов мовчанням цей історичний факт. В "Ілюстрованій історії України", посилаючись на угорські, чеські, польські й німецькі джерела, вчений стверджував, що Лев "пробував заволодіти... закарпатською угорською Україною, користуючись з замішань на Угорщині, і, здається, якийсь час володів нею, бо в одному документі Григорій наджупан бережської столиці називає себе його урядником". Разом з тим вчений вважав, що придбані Левом Даниловичем закарпатські території були незначними.

Більш детальніше про володіння галицького князя за Карпатами М.С.Грушевський писав у багатотомній "Історії України-Руси": "З одної грамоти нового короля Володислава Половця в 1281 р. випадкове довідуємося, що військо Льва перед тим було напало й спустошило землі верхньої Тиси, положені досить далеко від границі. Потім в руських джерелах маємо звістку про якийсь похід чи подорож Льва на Угорщину в 1283 р., але звістка ця загальна, що з неї не можна догадатися, чи то був ворожий похід, чи приятельська подорож. Але судячи з того, що в поході Татар на Угорщину, що стався скоро потім (на початку 1285 р.) руські князі брали участь не радо, тільки з наказу татарського, і Лев випросився з цього походу йно перейшовши угорську границю, - треба думати, що відносини до Угорщини тоді вже були полагождені. Потім маємо звістку, що в війні кор. Андрія III (останнього з Арпадів) з герцогом австрійським помогали йому "Русини", разом з Татарами". Знову повертаючись до грамоти березькому жупану Григорію, М.С.Грушевський відзначає: "Коли зведемо до купи сю згадку з

тим руським походом, що заходив в Угочанський комітат, сам собою просить вивід, що Лев був загорнув сю частину Угорської Русі й задержав за собою поугоді з угорським королем. "Чи так дійсно було - годі сказати; так само зможемо сказати, чи та угорсько-руська провінція Галичина, коли дійсно була здобута Львом, довше належала до Галичини. З р.1307 маємо грамоту того ж надзупана Григорія уже без того титулу, що могло б вказувати на те, що залежність сього краю від Галичини скінчилася.

Другу відомість, більш певну і категоричну про галицькі володіння в Угорщині маємо на одній пізнійшій грамоті кор. Кароля Анжу; з неї довідуємося про якийсь замок, захоплений руськими князями за останніх Арпадовичів: він належав до руських князів до 1320-х рр., коли його пробував відібрати кор. Кароль, і мабуть таки відібрав. Близших вказівок на місце сього замку і на великість того галицького аннекса грамота не дає ніяких. Можна лише гіпотетично шукати його в західній частині Угорської Русі, де сидів в тім часі жупан Петро, що пробував втягнути галицького князя в угорські справи. Володів ним, судячи з тих слів грамоти, ще Лев, і сю згадку можна також зв'язувати з його угорською політикою".

Цікаві думки висловив М.С.Грушевський з приводу назв "русини", "українці". Для нього не викликало сумнівів, що "різномірність сих назв не має особливого значення, бо покриває поняття саме по собі ясне; вона цікава не тільки як характеристичний прояв тих історичних перемін, які прийшлося пережити сьому народові". Не вина українців, що вони були накинуті на роздоріжжі політичного життя, "як безборонна,

беззахисна здобич для заборчих апетитів" іноземних поневолювачів. Непрошені гості намагалися довести українцям, що вони "руснаки", "карпатороси", "угророси", хто завгодно, тільки не українці, а земля, на якій вони живуть з давніх часів - "земля без імені". Терміни "українець", "український" були фактично заборонені. Можливо саме тому на Закарпатті і на західноукраїнських землях терміни "Русь", "руський" ще й досі в повній силі задержалися".

В своїх працях М.С.Грушевський торкається питання адміністративного устрою. Він вказує, що сформований в XII ст. поділ Угорщини на комітати або жупи, поширився і на Закарпатську Україну. Уже на початку XIII ст. в документах зустрічається цілий ряд назв комітатів: Спішський, Шарішський, Земплінський (сучасна Словачка Республіка), Березький, Ужанський, Угочанський, але їх кордони ще не були кінцево встановлені. Найпізніше був сформований Мараморський комітат, хоч сама назва Мараморош зустрічається в документах на межі XII і XIII ст. До утворення Мараморського комітату землі по верхній Тисі зачислялися то до Угочанського то до Березького комітатів і тільки в другій чверті XIV ст. сформувався остаточно Мараморський комітат. Вчений робить висновок, що комітатська організація "мала важне значення в житті руських земель Угорської корони за перших століть. Голова комітату - "наджупан", був безпосереднім начальником всіх місцевих свободних, і непривілейованих верств, до котрих тутешня людність належала". "Комітатська організація, - вважав М.С.Грушевський, - ...ослабляється тільки з розвитком привілейованої земельної власності, що спирається на руським

підгір'ю від XIII в. і тоді ж здобуває свої головні імунітети... З другого боку ослаблюється комітатова організація через ослаблене державного характеру надзупанського уряду".

Багато уваги в другому томі "Історії України-Руси" вчений приділяє розгляду питання про будівництво замків як феодальних центрів. З приводу цього він писав: "Впадає в око, що столичні замки комітатів, резиденції надзупанів, центри правительственного життя й zarazом - економічного й фіскального використання країв, в сих руських підгірських комітатах переважно лежать в полудневих околицях, на підгір'ю - Боржава, Унгвар, Земплин, по часті Шариш". М.С.Грушевський приходить до висновку, що очевидно "підгірські рівнини звернули на себе увагу правительства, ніж чисто гірські околиці, ще глухі й малопрестижні, з своєю ще рідкою людністю, з перевагою ловецтва й особливо скотарства над рільництвом, тим часом як на Потисю було розвинено не тільки рільництво, але й більш делікатні культури - як плекання винограду на ширшій міру. Через теж саме й привілейована власність далеко скорше мусила розвинути на підгір'ю, ніж в самих горах...".

На думку вченого, головним способом для підпорядкування території і української людності Закарпаття Угорський уряд вважав будівництво державних замків. "На території, котрою займаємося, можемо в XIII ст. на підставі документів вказати такі замки: Уйвар на Ториці, Шариш і Шоувар на Топлі, Шатор, Земплин і Поток над Бодрогом, Унгвар над Угом (Ужем), Мункач над Латорицею, Боржава над Боржавою, Вишк над Тисою, Гус над Тисою". Вивчаючи питання про поширення угорського права на організацію місцевого життя

і відносини, вчений констатував, що вже в XIII ст. "на підгір'ю ми знаходимо всі суспільні верстви, які знало се право: шляхту, духовенство, йобадьонів, привілейованих колоністів, селян, неспривілейованих і замкових слуг".

Досліджуючи історію Угорської Русі, М.С.Грушевський звертає увагу на спільність закарпатських українців з українською людністю Галичини і Наддніпрянської України. Так, у праці "Як жив український народ" він наголошує, що "край, де наш народ живе, зємо Україною, а народ українцями. З давніх часів він звався Русь, а люде - русини; так і досі зуть себе здебільшого наші люде в Галичині та на Угорщині (мається на увазі Закарпаття - М.В.) - русини, руснаки... і на Угорщині, під горами Карпатськими, де міста Ужгород і Мукачів, теж наші люде". Аналогічні думки М.С.Грушевський висловив у праці "Хто такі українці і чого вони хочуть": "Україною ми називаємо край, де більшість має український народ, себто, де українців живе більше, ніж якого-небудь народу. Коли поррахувати українців і не-українців, то виходить, що українці мають більшість на просторони від середини Карпатських гір до середини північного Кавказу, і від Чорного моря До ріки Прип'яті. Українська земля окружає широким поясом північне узбережжя Чорного моря, приблизно на тисячу, а місцями і півтори тисячі верств вздовж, а 700-900 верств вшир... На сій землі український народ, або краще сказати - ті люди, від яких пішов теперішній український народ, бо вони себе звали давніше різними йменнями, - живуть не менше як півтори тисячі літ". Таким чином, М.С.Грушевський чітко притримується ідеї соборності всіх українських земель, включаючи до українських

територій і ті, які "на порозі нової України" належали різним імперіям.

Разом з тим, досліджуючи історію українського народу як єдине цілісне, вчений вказує і на відмінності окремих її регіонів. Він розмірковує: "Такий великий край, як отсі українські землі, не може бути одинаковий, не одначе в нім життя, не однакове й господарство... Інакше господарюють, інакше живуть, інакше вбираються в Карпатських горах, інакше над морем, інакше серед лісів та болота над Прип'яттю, інакше в херсонських степах. Інакше трохи вбираються й подоляни, ...а інакше люде з гір, що звуться гуцулами, бойками й лемками і т.п.". Історик робить висновок, що незважаючи на регіональні відмінності, "та проте все - то наші люде, один народ і один край. Прислухатися до мови, подивитися до життя - й почувеш, що ближчий галичанин полтавцеві, як поляк, як чех, ближчий подолянин слобожанинові; ніж москаль або серб... Наші люде з різних країв України ближчі собі, ніж якийсь інший слов'янський народ, - то все українці, один народ український".

Важливе питання в історії Закарпаття, яке знайшло своє відображення в працях вченого - це німецька колонізація на Закарпатті. Торкаючись цієї проблеми, він писав: "Осібне місце між елементами руським і малярським займали німецькі колоністи". М.С.Грушевський виділяє три періоди німецької колонізації в краї, вважаючи, що "початки німецької колонізації полудневого Підкарпаття відносяться до другої половини XII ст. і "вважають сю давнішу колонізацію нижче німецькою (фляндською). Але більш інтенсивніше німецька колонізація розвинулася в XIII ст., з Саксонії, разом, а по части - і в зв'язку з

німецькою колонізацією Польщі".

На глибоке переконання М.С.Грушевського, колонізація XIII ст. перевершила давнішу, про яку тепер тільки можна здогадуватися. Він вважає, що великий вплив на розвиток німецької колонізації в Закарпатті, як і в Угорщині вцілому, мало татарське спустошення. Німецькими колоністами хотіли угорські королі винагородити тодішні втрати людности, як це робили польські, та навіть руські князі. Досліджуючи дану проблему, М.С.Грушевський вважав, що головним тереном цієї колонізації на Угорській Русі було руське-словацьке пограниччя: Спів і частинами Шариська столиця. В Спішу німці і чисельно відігравали важливу роль, і об'єдналися в досить поважну організацію. Вказує історик і на те, що поодинокі німецькі колонії йшли далі на схід. Із західних громад вчений згадує Пряпів, Кошиці. Він твердить, що в Бардієві німецька колонія утворилася в XIII ст., хоч осадчий привілей їм вперше було надано 1320 р. На підгір'ї німецькі колонії зустрічається в Шаторучелі, Шарошпотоці біля Бодрога... На основі вивчення джерел та матеріалів, М.С.Грушевський показав, що в південній Мараморощині німецька колонізація поширюється в першій чверті XIV ст. Німецькі колоністи згадується в цей період у таких містах і містечках Закарпаття як Хуст, Вишково, Тячів, Довге Поле.

Історик вважає, що німецька колонізація в краї знаходила особливу підтримку з боку угорського уряду, який прагнув її поширення з мотивів колонізаційних і фіскальних, надавав всілякі пільги колоністам. Німецькі громади мали повну самоуправу - звичайно самі вибирали собі старшину і священика.

Втручання провінційної адміністрації було обмежене. Тільки у важливих карних справах як вбивство, пролиття крові, крадіж, вирішував над колоністами суд наджупан, в усіх інших випадках судив їх сам війт. До своїх громад німці-колоністи могли приймати кожного вільного, а той міг вільно виходити з громади. Подальше заселення території Закарпаття німецькими колоністами продовжувалося аж до початку XIX ст. Розширювалися вже існуючі села чи засновувались нові німецькі поселення. Таким чином, уже в період середньовіччя етнічна карта Закарпаття набирає строкатого характеру. Основну частину його території населяли русини-українці, південна рівнинна частина заселялась переважно угорцями, ряд острівців із компактних поселень утворили німецькі колоністи, на сході краю розташувалося декілька румунських поселень, на заході Закарпаття у ряді сіл вперемішку з українцями та угорцями проживали словаки.

В статті "Справа українсько-руського університету у Львові" М.С.Грушевський наголосив про денационалізаторську політику по відношенню до українського народу з боку російського царизму та австро-угорського цісаризму. Говорячи про вищі навчальні заклади в Україні, підкреслює, що в жодному з університетів на українських землях не ведеться викладання українською мовою. Він писав: "В трьох університетах на Україні (Київський, Харківський і Одеський - М.В.) не лише нема ні однієї кафедри з українською мовою викладання, але й українська мова і література не студіюється, українська історія входить в круг російської. Аде не набагато ліпше стоїть справа в конституційній Австрії. В Галичині Русини слухають

університетських викладачів польських, на Буковині німецьких, в Угорській Русі мадярських...".

Окремі питання історії Закарпаття М.С.Грушевський розглядає в своїй праці "Ілюстрована історія України", виданій вперше в 1911 р. У названій монографії вчений виділив невеличкий розділ, присвячений історії краю під назвою "Угорська Україна". Матеріал з давньої історії Угорської України до середини XVII ст. майже той самий, тільки в більш стислій формі, який дослідник виклав у своїй багатотомній "Історії України-Руси". В "Ілюстрованій історії України" вчений звернув більшу увагу на зв'язки закарпатських русинів-українців з Галичиною. На основі аналізу джерел та літератури історик стверджує: "Притикаючи до українського розселення на північ від Карпатів, українські закарпатські оселі муслили стояти в тісних зв'язках з галицькими оселями по другий бік Карпат... Бачимо, що за сі гірські краї довго йшла боротьба між Галичиною і Угорщиною?"

На відміну від своїх попередніх праць, автор монографії вважав, що кордон, який існував на початку XX ст. між Галичиною і Угорщиною, остаточно був установлений наприкінці XIV ст. В праці констатується: "Угорські королі, поширивши свою владу на полудне від Карпатського хребта, хотіли забрати й північне галицьке згіре і часами, хоч на короткі хвили їм се удавалося прикінці XII і в початку XIII в. І навпаки, як Угорщина підупала з кінця XIII в., галицькі князі пробували собі загорнути закарпатські краї. Нарешті після того, як королеви угорському Людовику і його сім'ї не удалось загарбати Галичину під Угорщину в 1370-х роках, з 1380-х років установилася на

довгі часи та галицько-угорська границя, яка додержалася і до наших днів".

Важливим моментом названої праці є часте вживання назв "Угорська Україна" і "Закарпатська Україна". Вчений ставить питання: "Чи була ся Закарпатська Україна колись однопільною політичною областю, не знаю, на се бачать деякі натяки в старих звістках, але з ранніх часів, XII-XIII в., бачимо сі закарпатські землі вже поділені на столиці або комітати, великі округи, на котрі поділена ціла Угорщина". М.С.Грушевський вважав, що поділ на комітати роз'єднав ще більше і без того розкидану і географічними обставинами роз'єдану закарпатську територію, бо подробивши її на часті, зв'язав кожду з них з сусідніми неукраїнськими територіями угорськими, словацькими, румунськими".

Дослідник зауважує, що майже "не стрічаємо фактів, де ся Закарпатська Україна виступила б разом і одностайно. Він робить висновок, що не легко їй було себе проявити, бо і тут, як і в сусідній Галичині XVI-XVII в., українська людність представлена була тільки поневоленими і обтяженими різними тягарями селянами та темним і бідним сільським духовенством, а відгомони ширших рухів народних з иньшої України, мається на увазі з Наддніпрянської України сюди ще слабше долітали". М.С.Грушевський показав, як "з ранньої пори в ролі привілейованої людності з'являється і тут чужі елементи: угорські, німецькі, католицькі духовні. Українська людність опинилася в ролі підданих кріпаків, навіть сільське духовенство було з кріпаків же і сільський піп мусів відбувати панщину: його відривали від олтаря для якої-небудь роботи і задавали хлосту як

кождому иньшому кріпакові. Все, що підіймалося від свого народу ранійше чи пізнійше, пристаючи до панів-угрів".

М.С.Грушевський вважав, що садиноким проявом національним і зарасом єдиним національним зв'язком була тут віра, як і в сусідній Галичині. Але відомостей про церковне життя з давніх століть також маємо дуже мало: вони стають трохи багатші тільки з часів унії і боротьби нею викликаної, і тоді вперше кидають світло на тамошне життя. З пам'яток письменности XVII-XVIII вв. бачимо, що Закарпатські землі жили одним спільним духовним життям з сусідніми галицькими землями: ті самі твори й рукописи поширювалися тут і там, і така спільність між ними, розуміється, мусіла існувати й раніше".

В праці наголошується на тому, що релігійними центрами на Закарпатті для українського населення були в основному монастирі: св.Миколая на Чернечій горі в Мукачеві в Березькому комітаті і св.Михайла в Грушеві Марамороського комітату". М.С.Грушевський не погоджується з тими дослідниками, які заснування Мукачівського монастиря пов'язують з приходом на Закарпаття подільського князя Федора Корятовича. Що стосується останнього, то історик відзначає: Федір Корятович "забрався на Угорщину, з якою уже перед тим його зв'язували якісь близше нам неясні зв'язки. Від короля одержав він Мукачів в державу і володів нею до смерті, справляючи часами також уряд бережського надзупана, але при тім не покидав свого титулу князя подільського. Умер в р.1414. З його побутом на Угорській Русі зв'язалася потім" легенда про руську колонізацію" угорського підгір'я".

Даючи позитивну оцінку діяльності Ф.Корятовича в історії

краю, вчений вважає, що мукачівський монастир заснований від часів непам'ятних, і тільки потім його стали виводити від Корятовича. Щодо Грушівського монастиря, то він вважає, що його територія ведеться теж здавна - з часів ще передтатарських. В кінці XIV ст. Грушівський монастир одержав від патріарха ставропігійальні права і його ігумени мали зверхні права над церквами і духовенством в столиці Марамороській і Угорській, замість владиків. Хоча перша звістка про заснування Мукачівської єпархії відноситься до 1490 року, М.С.Грушевський вважав, що організувалася вона пізніше, з другої половини XVI ст. Дослідник твердить, що Мукачівська єпархія обіймала все Закарпатське підгір'я. В XVII ст. тут нараховувалося 200 тисяч православних і близько 400 священників. Але ж духовенство нерівномірно було розпорошено на території краю. Із-за відсутності чи нестачі шкіл, духовенство було темне, поповнювалося різними заможними людьми з Галичини і Молдавії. Просвітний рух кінця XVI ст. не захопив Закарпатську Україну. Є звістки про друкарню в Грушівському монастирі, проте досі нема ніяких певніших відомостей про неї.

В "Ілюстрованій історії України" велика увага приділена вченим впровадженню унії в Закарпаття. "Перша спроба введення церковної унії, - вважає М.С.Грушевський,- була зроблена в другому десятилітті XVII ст. коли оден з місцевих магнатів, Гомонай, заходився поширити унію у своїх маєтках, де були 70 парафій, і закликав уніатського владику перемиського Крупецького. Зібрані з маєтків Гомонаєвих попи і монахи під тиском пана згодилися прийняти унію, але селяни збунтувалися, взяли на вила та на кич і тих нових уніатів і самого Крупецького,

зранили його і ледве не вбили, і так зробили кінець тим Гомонаєвим замислам". І хоча церковна унія була проголошена в Закарпатті 1646 р. М.С.Грушевський вважав, що вона почала укріплюватися в краї з кінця XVII ст., коли Австрія зміцнила свої позиції в Східній Угорщині і за допомогою австрійського уряду церковна унія стала швидко поширюватися в Західній частині Угорської України, в столицях Березькій, Ужанській і далі на заході. Найдовше, пише вчений, православ'є трималося на Мараморощині, де до 1735 р. були православні владики. Останній виступ проти унії несподівано виник 1760 р. між українцями і румунами на Мараморощині. Хоча уряд Марії-Терезії придупив цей рух, однак серйозно взявся за піднесення уніатської церкви в Угорщині, її освіти й матеріального забезпечення. Заслуговує на увагу й те, що в "Ілюстрованій історії України" автором вміщено карту "Угорська Україна", "Портрет-ікону з Угорської України", що зберігалася на початку XX ст. в музеї товариства імені Т.Г.Шевченка, а також ілюстрацію Мукачівського замку та Мукачівського монастиря. Найважливішою подією середини XIX ст. була буржуазна революція в Австро-Угорщині, яка "глибоко зворушила місцеве життя". М.С.Грушевський високо оцінив діяльність Адольфа Добрянського, хоч і зауважив, що він "міг би відкрити нову добу в житті Угорської України, якби зостався на національнім ґрунті". Добрянського призначили "намісником (наджупаном) чотирьох столиць, де найбільше живуть українці, і він почав заводити "руське" діловодство тут; на тій же мові мали вчити в ужгородській гімназії. Все се обіцувало дуже гарні наслідки, але все попусувало русофільство Добрянського; він був прихильником всеросійського єдинства і

замість української мови заводив російську, ширив російський вплив. Тому угорська аристократія, здобувши собі назад вплив в державі, зненавидівши російську окупацію, що знищила її плани, першим ділом звернулася проти Добрянського. Його скоро відсунено від усього, а все, що пахло русофільством на Україні угорській, взято під гострий і підозріливий догляд. Тим часом під впливом Добрянського вся тутешня інтелігенція пішла сею русофільською стежкою і тепер під гострим угорським доглядом присіла й залишила майже всяку діяльність. На народній українській основі працювати не хотіла, на російській - не сміла, і так по тім бурхливім руху 1849 р. наступає тут надовго - по нинішній день застій і мертвота, ніж де-небудь на українській землі". Все національне піднесення настане тільки в 1918-1919 рр., коли Всезакарпатські народні збори приймуть рішення про возз'єднання краю з Україною.

М.С.Грушевському як досліднику історії Закарпаття були відомі імена і праці багатьох культурно-освітніх діячів краю. В примітках до другого тому "Історії України-Руси" вчений подав параграф під назвою "Історична література Угорської Русі". Він пише: "Література історії Угорської Русі не бідна титулами, бідніша своєю вартістю. Старші писання оглядає Юрій Жаткович в статті "Історія історіографії Угорських русинів"... Історик вказує на рукописні твори XVII-XVIII ст. з історії церкви М.Андрели, Бабиловича, "Історію карпатських русинів" М.Лучкая, І.Базиловича "Короткий нарис фундацій Федора Корятовича" XIX ст., І.Дулишковича, Т.Легоцького та ін. Вчений мав намір разом з істориком С.Томашівським видати збірник документів з історії Закарпаття періоду середньовіччя.

Заслужує на увагу і такий факт. Навесні 1902 р. одеські болгари задумали відзначити 100-річчя уродин відомого вченого, родоначальника славістичної науки в Росії, основоположника болгарського національного відродження, вихідця з Закарпаття Юрія Гуци-Венеліна. Позаяк біографія цього вченого не була всебічно досліджена, звернулись болгарські патріоти до М.С.Грушевського з проханням, чи не можна би якось роздобути відомості про рід і обставини перших літ життя Ю.Гуци-Венеліна. М.С.Грушевський це прохання передав глибокому знавцеві справ Угорської України В.Гнатюку, який через відомого закарпатського історика, етнографа і перекладача Ю.Жатковича отримав докладні дані з біографії Ю.Гуци-Венеліна.

Таким чином, знайомство й аналіз тільки незначної кількості праць М.С.Грушевського засвідчує, що в його величезній і багатогранній науковій спадщині знайшли відображення питання історії та культури Закарпаття від найдавніших часів до початку ХХ ст. В своїх дослідженнях вчений часто вживає назви "Угорська Україна", "Закарпатська Україна", що спростовує твердження сучасних теоретиків неорусинізму про те, що така назва по відношенню Закарпаття почала вживатися тільки в 20-30-х роках нашого століття. Зацікавленість і вивчення історії нашого краю ще раз засвідчує, що М.С.Грушевський єднав інтереси Західної України й України Східної, поклав усе своє життя на вівтар справи українського національного відродження, створення незалежної Української держави.

ДМИТРО БАГАЛІЙ (1857-1932)

Дмитро Іванович Багалій був одним із найперспективніших учнів історичної школи Володимира Антоновича. Під впливом свого вчителя формувалася концепція історичного процесу Д.Багалія, яка багато в чому нагадувала федералістські погляди Миколи Костомарова. Дмитро Багалій народився 7 листопада 1857 р. в Києві у міщанській родині. Після закінчення історико-філологічного факультету Київського і Харківського університетів, у 1883 р. Д.Багалій став доцентом, а в 1887 р. екстраординарним професором кафедри російської історії Харківського університету. В 1906-1910 рр. Д.Багалій обирався ректором цього університету.

Д.Багалій опублікував понад 200 наукових праць з різноманітних проблем історії України XV-XVIII ст. Серед найголовніших наукових досліджень Д.І.Багалія назвемо хоча б такі: "История Северской земли до половины XIV в."(1882), "Очерки по истории колонизации й быта степной окраины Московского государства"(1887), "Колонизация Новороссийского края й первые его шаги по пути культуры"(1889), "Магдебургское право в Левобережной Малороссии"(1892), "Украинская старина"(1896), "Опыт истории Харьковского университета"(Т.І-ІІ.-1893,1904), "История города Харькова" (спільно з Д.Міллером.1905-1906), "Історія Слобідської України"(1918), "Нарис української історіографії"(Т.І-ІІ.-1923-1925), "Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті"(1928) та ін.

Академік Всеукраїнської Академії Наук Дмитро Багалій помер 9 лютого 1932 р.

В центрі уваги даного дослідження буде знаходитись

наукова спадщина Д.Багалія стосовно дослідження ним життя і творчості видатного українського філософа Г.С.Сковороди. Необхідно відзначити, що до Багалія постать Сковороди досліджували І.Срезневський, Г.Данилевський, М.Сумцов, О.Ефіменко, М.Яворський та ряд інших вчених.

Починаючи з 1894 р. Д.Багалій, працюючи над виданням повного зібрання творів Г.Сковороди, опублікував добрий десяток праць про нього. Перша стаття вченого "К юбилею украинского философа Григория Саввича Сковороды" з'явилася на сторінках журналу "Киевская старина" (1894.-№8.-С.268-276). У 1895 р. Д.Багалій продовжував наукові студії про Сковороду (Киевская старина.-1895.-№2. - С.145-169; №3.-С.265-194; №6.-С.272-300). Матеріал, який ліг в основу цієї великої за обсягом статті, був виголошений Д.Багалієм у доповіді "Г.С.Сковорода, его учение, жизнь й значение", яку вчений прочитав на ювілейному засіданні пам'яті Сковороди в Українському філософському товаристві 13 листопада 1894 р.

Д.Багалій одним із перших висвітлив роль Сковороди в житті Харківського університету, довівши, що саме він стояв у перших рядах ініціаторів створення цього престижного навчального закладу. На сторінках фундаментальної монографії "История города Харькова" були поміщені два розділи про Сковороду. В 1911 р. вийшла з друку стаття Д.Багалія "Г.С.Сковорода й Л.Н.Толстой. Историческая параллель", а в 1922 р. дві праці, в яких аналізується філософська спадщина Сковороди (Багалій Д., Яворський М.И. Український філософ Гр.С.Сковорода; Багалій Д.И. Украинский странствующий философ Гр.С.Сковорода). Багаторічна робота Д.Багалія над

дослідженням життя і творчості видатного українського мислителя, дозволила йому видати у 1926 р. фундаментальну працю "Український мандрований філософ Григорій Сковорода", за яку її автор був удостоєний вищої премії Всеукраїнського комітету сприяння вченим. Незважаючи на панування радянського тоталітарного режиму з усіма його атрибутами, зокрема цензурою, Д.Багалій написав об'єктивне дослідження. Необхідно погодитися із висловлюванням П.Майданченка, який є автором переднього слова до другого видання книги Багалія, що "сам Дмитро Іванович вважав цю монографію кращою серед своїх наукових здобутків, а ми з відстані часу можемо ствердити: вона досі одна з найкращих, коли не найкраща взагалі, за всі часи у сквородинознавстві".

Д.Багалій показав Сковороду на фоні існуючої тоді епохи і чітко довів, що в ті часи Україна перебувала у складному становищі, особливо після 1763 р., коли царизм скасував автономні права. Ця подія не могла не зробити свій вплив на творчість Сковороди. "Але разом з цим, - писав Д.Багалій, - він виступав перед нами критиком, що іноді дость гостро ставиться до традицій, що в той час панували, і, разом з цим, він утворив власний світогляд, - свою власну філософію - науку про життя, - що була синтезом його позитивних поглядів, які він по змозі поширював серед сучасного суспільства, - він всупереч найбільш поширеним у суспільстві ідеалом утворив свій ідеал, здійснення якого він палко прагнув, хоч і тут підпав впливу оточення".

Для Г.Сковороди не мало ніякого значення поняття титулу. Д.Багалій наводить цікавий випадок, який стався з Сковородою: "Щербінін їхав вулицею в розкішному ридвані з гайдуками й

забачив Г.С.Сковороду, що сидів коло гостинного двору на пішході. Губернатор послав до нього значкового.

- Вас кличе до себе його превосходительство!

- Яке превосходительство?

- Пан губернатор!

- Скажіть йому, що ми не знайомі.

Значковий запинаючись, передав відповідь Сковороди. Губернатор послав удруге.

- Вас прохає до себе Євдоким Олексійович Щербінін.

- А, - відповів Сковорода, - про цього я чув: кажуть гарний чоловік і музика.

Скинув капелюха й підійшов до ридвана...".

У своїй монографії про Сковороду Д.Багалій детально зупинився на долі науково-літературної спадщини Г.С.Сковороди, доводячи, що окремі твори були у свій час перекрученими, або зазнали утисків царської цензури. Заслужують на увагу розділи "Зміст філософських творів Г.С.Сковороди" і "Загальна філософська концепція Г.С.Сковороди, вивчена з його творів". "Головною рисою філософії Сковороди, - писав Д.Багалій, - треба визнати її самостійний характер. Вона в основі своїй дуже проста, навіть елементарна, але цілком продумана, самостійна й наскрізь пройнята єдністю, монолітністю... Його наука розвинулась з тих зерен, які ми бачимо у нього й раніше, як у представника доби європейського відродження на Україні". Великий фактичний матеріал міститься у третьому розділі монографії Д.Багалія "Літературні твори Г.С.Сковороди". Вчений проаналізував твори Сковороди філософсько-морального змісту, зокрема, "Сад

Божественних пісень" і сатиричний твір "Всякому городу нрав і права". Багалій відзначив, що "в піснях Г.С.Сковороди ми бачимо цікаве з'єднання шкільних та народних елементів, штучної та народної поезії, штучної й народної музики, з перевагою в цій останній церковних мотивів".

Д. Багалій вважав, що Сковорода був першим українським байкарем. За підрахунками дослідників він є автором 30 байок. Ряд українських мовознавців досліджували мову і стиль творів Сковороди. Не обминув цю проблему і Д.Багалій у своїй праці. Аналізуючи дослідження філолога П.Житецького, Багалій констатував: "П.Г.Житецький схарактеризував цю мову, що вона немовби становить неприродню мішанину, амальгаму різних елементів і нічого не сказав про російську літературну стихію в мові Сковороди. Я не філолог і високо ставлю авторитет П.Г.Житецького. Але не можу не сказати про своє вражіння читача прозових творів Сковороди. На мене вони справили таке вражіння, що деякі частини їх написані гарною на той час російською мовою, звичайно з елементами церковнослов'янськими, іноді однак майже і без них... Ми маємо справу з письменником, який мислив не тільки поняттям, а й поетичними образами, цебто інакше кажучи, що в нього в прозі були елементи поезії, працював не сам розум, але й уява, фантазія".

Григорій Сковорода в оцінці академіка Д.І.Багалія - людина скромна і практична. Сковорода любив життя, але чудово розумів, що смерть - природне явище, на яке воля людини вплинути не може. Багалій яскраво описує останній день в житті філософа: "Сонце вже заходило, останнє проміння його

пробивалось через густе листя. Сковорода з заступом у руці копав яму - вузьку, довгу домовину.

- Що це, друже Григорію, що це ти робиш? - спитав господар, наблизившись до старого.

- Час, друже, кінчати блукання, - відповів Сковорода, - бо й так усе волосся злетіло з бідної голови. Час дати спокій.

- Та, брате, дурниці. Годі жартувати! Ходім!

- Іду, але я прохатиму тебе раніше, мій добродію, хай тут буде моя остання могила...

І пішли до хати. Сковорода надовго в ній залипався. Він пішов у кімнату, перемінив білизну, помолився Богу і поклавши в голови зшитки своїх творів та стару свитку, ліг, зложивши нахрест руки. Довго його чекали на вечерю. Сковорода не з'явився. Другого дня вранці до чаю також, до обіду також. Це здивувало господаря й він вирішив вийти до його кімнати, щоби розбудили його, але Сковорода лежав вже холодний, закостенілий".

Наукові розвідки Д.Багалія про Г.Сковороду високо оцінюють сучасні дослідники. В.В.Кравченко у своїй монографії "Д.И.Багалей. Научная, общественно-политическая деятельность" (Харьков, 1990) писав: "Немаловажне, що Д.І.Багалій зумів підійти до осмислення особи Г.С.Сковороди з позицій історизму. Попередня і сучасна Д.І.Багалію наукова традиція часто зображувала Г.С.Сковороду фігурою, яка стояла поза "стовповою дорогою" культурного розвитку, свого роду феноменом, що випадково виник на фоні загальної маси... На відміну від цих дослідників, Д.І.Багалій вірно вказав на генетичний зв'язок мандруючого філософа з народом, зі всією його культурою".

Відаючи належне видатному українському філософу Г.С.Сковороді, необхідно також згадати й іншого видатного вченого академіка Дмитра Багалія, завдяки якому ми маємо можливість краще усвідомити і належно оцінити ту унікальну спадщину, яку залишив після себе славетний мислитель.

ІВАН КРИП'ЯКЕВИЧ (1886-1967)

Автор понад 700 наукових і науково-популярних праць з різноманітних історичних проблем, Іван Петрович Крип'якевич фактично був підданий забуттю. Не перевидавалися його книги, наукові дослідження і розвідки, за цілі десятиліття йому не присвятили жодного збірника, не провели ні одної конференції про його наукову і просвітницько-сподвижницьку діяльність. Причому, як писав про Крип'якевича сучасний історик Ярослав Дашкевич, "його забували свідомо...", а довкола цього імені тривала змова мовчання...". На наших очах відбувається процес повернення до нас І.П.Крип'якевича. На Україні були і в багатому першорядних істориків, але таких, як Крип'якевич, не було - такий був лише один...

І.П.Крип'якевич народився 25 червня 1886 р. у м. Львові у сім'ї священика. В 1904-1909 рр. навчався на філософському факультеті Львівського університету. Свою наукову діяльність розпочав під керівництвом М.Грушевського, ставши одним із найвидатніших його учнів. В 1911 р. І.П.Крип'якевич захистив дисертацію на тему "Козаччина і Баторієві вольності". Протягом міжвоєнного періоду викладав у різних навчальних закладах: академічній гімназії у Львові, Кам'янець-Подільському Українському Державному Університеті, Львівському (таємному) Українському Університеті, львівській Богословській Академії. Протягом всього цього періоду І.П.Крип'якевич тісно співпрацював з Науковим Товариством ім. Т.Шевченка/

Найважливіші історичні праці І.П.Крип'якевича присвячені періоду козаччини і Хмельниччини, Галицько-Волинському князівству. Назвемо тільки деякі: "Матеріали до

історії української козаччини" (1914); "Студії над державою Богдана Хмельницького" (1925-1931), "Богдан Хмельницький" (1954), "Українська історіографія" (1923), "Історія української культури" (1937) та ін. У 1984 р. нарешті видана монографія "Галицько-Волинське князівство", яку Крип'якевичу не вдалося опублікувати за життя і яка тривалий час лежала в "темній скринці". У 1990 р. побачили світ одразу дві фундаментальні праці відомого вченого "Історія України" і "Богдан Хмельницький". До них, сподіваємось, звертатиметься ще не одне покоління читачів.

В період гітлерівської окупації І.П.Крип'якевич працював редактором наукових видань Українського видавництва у Львові, що йому ніяк не могли простити представники радянської влади. 40-50-ті роки були надзвичайно складними в житті науковців Львова. Особливо це стосується представників суспільних наук. Не легшими вони виявилися і для Івана Петровича, якого "визволителі" продовжували вважати "запеклим українським буржуазним націоналістом", учнем "націоналістичної школи" Михайла Грушевського. Органи НКВС встановили постійний нагляд за ним, намагалися очорнити і скомпрометувати в очах громадськості. Однак, повернемося у 1940 рік... 1 лютого дирекція Інституту історії України АН УРСР прийняла рішення про створення львівського відділу Інституту Історії (тепер Інститут Українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України). Завідуючим відділом було призначено професора І.П.Крип'якевича. Крім нього, до штату новоствореного відділу були зараховані професори О.Тердецький, В.Герасимчук, Т.Голійчук, а також І.Карпинець, О.Прицак, С.Білецький. Наказ

підписав директор Інституту Історії України АН України Белоусов.

З приходом німецьких військ до Львова, більшовики спішно залишали це древнє місто. Відступаючи, вони намагалися не тільки забрати з собор все цінне у науковому відношенні, але й відомих українських вчених. Газета "Українська дійсність" 15 вересня 1941 р. писала, що "тікаючи, більшовики вивезли з собор К.Студинського, хотіли вивезти д-ра М.Панькевича, проф. І.Крип'якевича та ще декого, але ті переховалися... Рідко хто з українських діячів або просто інтелігентів не побував у більшовицькій в'язниці або хоч не був переслуханий слідчими з ГПУ". Отже, І.П.Крип'якевич залишився на окупованій фашистами території.

Секретар Львівського обкому КП(б)У І.Грушецький 8 вересня 1944 р. писав у доповідній записці М.С.Хрущову: "Крип'якевич Іван Петрович, 1886 року народження, уродженець і житель міста Львова, українець, безпартійний, доктор історичних наук, у даний час - керівник відділу Інституту Історії філіалу Академії Наук УРСР. Крип'якевич до німецької окупації був деканом історичного факультету ЛДУ і депутатом обласної Ради депутатів трудящих. В період окупації Крип'якевич став одним із редакторів ("Українського видавництва" і у власних друкованих працях показав себе ідеологом українського націоналізму, Так, наприклад, у фальсифікованій пропагандистській брошурі "Мала історія України" він писав: "Тепер настав час, коли послаблений перш за все українським національно-визвольним рухом СРСР, ця страшна тюрма народів, падав під могутнім натиском революційно-визвольних сил і

могутніми ударами німецької зброї". Крип'якевич і при німцях не "приховував своїх націоналістичних поглядів".

1 липня 1946 р. комісія управління пропаганди і агітації ЦК ВКП(б) проводила перевірку стану ідеологічної роботи України. У звіті комісії констатувалося, що "Крип'якевич і Кордуба виступили 15 лютого ц.р. на засіданні кафедри історичного факультету Львівського університету з відкритим захистом буржуазно-націоналістичних поглядів Грушевського, вихваляють останнього, як "борця проти поработіння і всіляких спроб денационалізації з боку агресивних народів"(мається на увазі російський народ)... Проф. Крип'якевич вихваляв "заслуги" Грушевського, відкрито заявляв, що радянська історіографія поклала в основу його праці без будь-яких суттєвих змін... Не отримавши відсічі, Крип'якевич, Кордуба і інші виступили в травні ц.р. з тими ж твердженнями на сесії відділу суспільних наук АН СРСР".

Намагаючись позбутися неблагонадійних львівських вчених, їм наказали переїхати до Києва, нібито "для зосередження наукових сил при інститутах в м. Києві". Однак, з'ясувалося, що Крип'якевич, Возняк, Терлецький, Кордуба і Степанів "віднеслися до такої пропозиції негативно". І.П.Крип'якевич, зокрема, висловився за існування двох паралельних наукових центрів - у Києві та Львові. На жаль, стенограму виступу Крип'якевича не виявлено. Івану Петровичу, все-таки, довелося поїхати до Києва: "Я не заперечу переїжджати в Київ". Переїзд відомих українських вчених до столиці України був неоднозначно розцінений у наукових колах Львова, І.Грушецький доповідав Хрущову, що навіть "технічний

персонал розглядає це як покарання. "А він так любив Україну", говорять вони про Крип'якевича".

І.П.Крип'якевичу заборонили читати курс лекцій, обмеживши його викладацьку діяльність роботою з аспірантами. Але під час перевірки з'ясувалося, що відомий історик продовжував опиратися на схему Грушевського. Із нових архівних документів видно, що незважаючи на зміну влади в Західній Україні, І.П.Крип'якевич фактично не змінив своїх поглядів, не бажав пристосовуватися до нової системи. Доказом цього є виступ завідуючого кафедрою історії України В.Горбатюка на засіданні ученої ради Львівського державного університету 27 вересня 1947 року. "Проф. Крип'якевич, - говорив він, - його не зуміла кафедра привести до такого стану, щоб він був роззброєний і поставлений до стінки, щоб він і другі йому подібні сказали, що вони відказуються від своїх поглядів попередніх, що їх погляди неправильні і не тільки на словах, але й на ділі, в пресі".

Секретар Львівського обкому КП(б)У І.Грушецький доповідав секретарю ЦК КП(б)У Кагановичу, що, ніби-то, "останнім часом відмічається значне зростання політичної свідомості місцевої інтелігенції..., яка веде рішучу боротьбу проти буржуазно-націоналістичної "школи" Грушевського і його послідовників і учнів в особі академіка Возняка; професорів Крип'якевича, Рудницького, Барвінського, доцента Терлецького та ін.". Різко нападав на відомого українського вченого Я.Галан. "Я хочу сказати взагалі про тих письменників, які стоять на протилежному боці і хитаються, - говорив письменник 27 липня

1947 року на нараді активістів інтелігенції Львова, - не знають куди краще їм схилитися. Радянська влада повільно з ними поводиться, як, наприклад з проф. Крип'якевичем... Я скажу відверто, що ні одна країна в світі так би з вами не поступила". Аналогічно заявляв Д.З.Мануїльський. 24 липня 1947 р. на нараді інтелігенції Львова, він звинуватив Крип'якевича у співробітництві з німецькими фашистами. Причому, не в перший раз. "Був такий журнал "Червона калина", - говорив Мануїльський, - ви думаете, що ми не знали, хто там працював. Карпінєць, Крип'якевич, Олена Степаніва". Вищеназваний радянський державний діяч праці професорів Крип'якевича і Барвінського називав "отруйними творами". На глибоке переконання Грушецького, І.П.Крип'якевич у свій час прославляв німців, співчував національно-визвольній боротьбі вояків УПА, "піднімав на щит" митрополита Андрея Шептицького.

І.П.Крип'якевич рішуче засудив відношення нової влади до греко-католицької церкви, арешти священиків і саму ліквідацію церкви. "Арешт священика - це арешт духу народного. Арешт митрополита (Й.Сліпого - М.В.) - це арешт Галичини. Радянське правосуддя тепер повинно оправдати себе перед масами - або засудити священиків, або визнати свою повну нездатність і цим ще більше привернути до себе недовір'я і нелюбов" - заявив вчений.

Таким чином, у післявоєнний період І.П.Крип'якевич не змінив своїх поглядів, продовжував залишатися самим собор, за що піддавався постійній критиці, звинуваченням, образам. Однак, правди ради треба констатувати, що навіть у той важкий час він одержував підтримку з боку справжніх вчених. Так, 27 вересня

1947 р. на засіданні вченої ради Львівського університету виступив член-кореспондент АН УРСР професор М.Г.Попов, який однозначно заявив: "... Не можна так робити, як говорить Горбатюк, говорить, щоб до стінки його поставити. Крип'якевич цінний науковий працівник і нехай він займається чистою наукою". До цього тільки додамо, що українська історіографія післявоєнного часу багато втратила через те, що вчені світового масштабу, до яких ми з повним правом відносимо І.П.Крип'якевича, не мали жодної можливості об'єктивно досліджувати різноманітні проблеми історії України.

В 1951 р. І.П.Крип'якевич очолив відділ Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові, а в 1953-1962 рр. працював директором цього престижного наукового центру. 21 квітня 1967 р. І.П.Крип'якевича не стало. Похований у Львові.

Зробимо спробу з'ясувати, яке місце посідало історичне минуле Закарпаття в творчості І.П.Крип'якевича. Видатний вчений притримувався тієї точки зору, що "Закарпаття - східнослов'янська земля, загарбана Угорським королівством". Він вважав, що київський князь Володимир Святославович "на деякий час поширив свою владу за Карпати". Твердження, висловлені ним на сторінках книги "Галицьке-Волинське князівство", як визначальні знаходимо у поважних представників закарпатоукраїнської історичної науки XIX - першої половини XX століття (І.Орлай, Ю.Гуца-Венелін, М.Лучкай, Ю.Жаткович, О.Мицок та ін.) Роздуми І.П.Крип'якевича і його попередників залишилися співзвучними із нинішніми міркуваннями угорського вченого Іштвана Удварі. Останній, характеризуючи життя і діяльність відомого закарпатоукраїнського просвітителя Андрія

Бачинського, доводить, що в Бачинському "незаперечно жило і діяло усвідомлення мовної та етнічної єдності з східними слов'янами, усвідомлення того, що сусідні русини, які живуть за межами Угорщини, і закарпатські русини належать... до одного пня". Роздуми І.П.Крип'якевича і його попередників знайшли підтвердження в працях закарпатських вчених. Археологи Е.Балагурі та С.Пеняк довели, що Закарпаття - споконвічна слов'янська земля, а М.Лелекач написав змістовну працю "Про приналежність Закарпаття до Київської Русі в X-XI ст."

Швидкоплинна зміна тогочасної міжнародної обстановки призводила до того, що київські князі втрачали свій контроль над Срібною землею, а часом і на тривалий час. Однак вони розуміли важливість цієї території, і декому з них вдавалося повернути періодично втрачені землі. Коли в кінці XII століття утворилося Галицько-Волинське князівство, то, як вважав Крип'якевич, південне Закарпаття входило до його складу. Більшість сучасних вчених вважає, що за часів Лева Даниловича, якого англійський історик Д.Феннел назвав наймогутнішим з нащадків Романа Галицького, окрім закарпатські території входили до складу його держави. В своїй "Історії України" І.П.Крип'якевич писав, що Лев узяв під свою владу комітат Берег. Як це вдалося зробити могутньому князю, Крип'якевичу повністю з'ясувати не вдалося; "За невідомих обставин, - писав він, - Лев одержав також деякі землі на Закарпатті. Він був зятем Бели-IV, і спочатку взаємини з Угорщиною були дружні. Пізніше прийшло до війни, і війська Лева спустошили Угочанський комітат. Правдоподібно, що під час цієї війни Лев оволодів частиною Закарпаття, тому що 1299 р. Григорій, наджупан Берега, виступав як "урядник руського князя

Льва", Отже, на деякий час було визволено з-під гніту угорських феодалів частину закарпатських земель. Безперечно, це привело до зміцнення Галицько-Волинської держави. бо, як писав І.П.Крип'якевич, "таких широких границь галицька держава не мала". І.П.Крип'якевич намагався з'ясувати, на яких правах входила частина закарпатських земель до складу князівства, однак цього йому зробити не вдалося, і він змушений був заявити, що про "характер їх (галицьких князів – М.В.) влади не маємо точних даних". Перед нами визнання чесного історика. Щось подібне сказав його вчитель Михайло Грушевський: "...Краще признатися собі, що не знаємо чогось певного як воно було, аніж оповідати за правду чужі вигадки". Тим і сильні наукові праці Крип'якевича, що вони написані правдиво, і в них нема елементів письменницької фантазії і домислів.

Незважаючи на те, що Закарпаття було загарбане Угорщиною, воно ніколи не припиняло зв'язків з своїми братами по той бік Карпат. Наукою доказано, що під впливом давньоруської культури на Закарпатті протягом віків розвивались літературний процес, народна словесна творчість, мистецтво і архітектура. До таких пам'яток належить "Мукачівський псалтир", "Ужгородський шівустав". Мукачівське, Імстичівське і Королівське євангеліє, різноманітні богословсько-полемічні трактати, архітектурні споруди, церковне зодчество тощо.

Досліджуючи розвиток торгівлі, І.П.Крип'якевич пише про "шляхи, що вели до Балтицького моря і на Закарпаття". Так, наприклад, "із Звенигорода йшов шлях на Городок, Перемишль, Сянок через перевал Ворота на Закарпаття і в Угорщину. Через Карпати вели ще інші дороги: на Бардуів (Бардіів), Синевідсько.

Борсуків Діл". Особливо тісними були зв'язки між Закарпаттям і Галичиною: "Закарпатська Україна (або Угорська Русь, як її спершу називали) до половини ХІХ ст. жила в досить близьких зв'язках з Галичиною". Важливими були культурні стосунки. По даній проблемі видано немало книг, та й сам Крип'якевич написав змістовну працю "Історія української культури". Простежуючи процес культурних зв'язків з найдавніших часів до другої половини ХІХ ст., Крип'якевич відзначав, що "Закарпатська Україна... мала доволі розвинуту місцеву літературу. Під час революції 1848 р. закарпатська інтелігенція домогалася автономії для своєї країни і добула шкільництво в народній мові". Це свідчить про глибоку обізнаність вченого з суспільно-політичним і культурним життям нашого краю в досліджуваний ним час. "Але мадяризація, що почалася у 1860-х роках, знищила початки національного відродження і довела край до культурного занепаду". Це був складний період в житті всіх українських земель, які перебували під ярмом різних держав. Відомо, що більшість їх наприкінці ХVІІІ ст. знаходилася під владою російських царів, а Галичина, Буковина і Закарпаття були в складі монархії Габсбургів. І. Крип'якевич зробив висновок, що "Україна ввійшла в період бездержавності і мусила пристосовуватися до життєвих форм, які накиннули їй чужі імперії".

Та яким би важким і принизливим не був гніт непрошених гостей, закарпатські українці, як і весь український народ, зберегли свою багатовікову культуру, мову, звичаї, обряди і традиції. У відродженні історичної правди гідне місце займає історична спадщина видатного вченого Івана Петровича

Борислав Діа. Дослідження українських будівельних мистецтв
 (Латинською). Закарпатська Україна (Львів, 1911).
 в-друкі на 12 сторінках. Ціна 1 рубль.
 споряду викладено до повстання XIX ст. в історії України.
 м'якка з Г. Завялою. Ваконієм була квітуча рослина. На
 ньому росли різні види жуків, які в свою чергу поїдали
 його. Цей процес називають симбіозом. Він є важливою
 ланкою в ланцюгу живлення. Крім того, деякі жуки
 використовують рослинні тканини для будівництва своїх
 гнізд. Це дозволяє їм захиститися від ворогів і зберегти
 потомство. Дослідження симбіозу між рослинами і
 тваринами має велике значення для розуміння екології
 і еволюції живих організмів. У 1843 р. закарпатська
 історія була вивчена вперше. Це сталося завдяки
 дослідженням вченого, який зібрав велику кількість
 матеріалів. Він описав різні види рослин, тварин і
 їхні взаємозв'язки. Ці дані були надзвичайно цінними
 для науки того часу. Завдяки ним ми сьогодні можемо
 краще розуміти природу нашої країни. Дослідження
 Крип'якевича є одним з перших кроків у цьому напрямку.
 Його праці надихали інших вчених і сприяли розвитку
 української науки. Це свідчить про високий рівень
 інтелектуального життя в Закарпатті в той час.
 Дослідження Крип'якевича є важливою частиною
 історії української науки. Воно показує, що навіть
 в складних умовах можна досягти великих успіхів.
 Його праці є джерелом інформації про природу
 Закарпаття в XIX столітті. Вони допомагають
 вченим розкрити багато нових фактів. Крім того,
 вони є важливими для вивчення екології та
 еволюції. Дослідження Крип'якевича є прикладом
 наполегливої роботи та любові до своєї справи.
 Його праці заслуговують на увагу всіх, хто
 цікавиться історією України та її природою.
 Дослідження Крип'якевича є одним з перших
 кроків у розвитку української науки. Воно
 показує, що навіть в складних умовах можна
 досягти великих успіхів. Його праці є джерелом
 інформації про природу Закарпаття в XIX
 столітті. Вони допомагають вченим розкрити
 багато нових фактів. Крім того, вони є важливими
 для вивчення екології та еволюції. Дослідження
 Крип'якевича є прикладом наполегливої роботи
 та любові до своєї справи. Його праці заслуговують
 на увагу всіх, хто цікавиться історією України
 та її природою.

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ (1878-1942)

Найдавніша історія Закарпаття знаходилася в центрі уваги як українських, так і російських дослідників. Цікаві й маловідомі факти містяться на сторінках фундаментальних "Історії України-Руси" М.Грушевського, "Історії України" І.Крип'якевича, "Истории России с древнейших времен" С.Соловйова, "Курса русской истории" В.Ключевського. Змістовно виклав стародавню історію краю патріарх закарпатської історіографії М.Лучкай у знаменитій "Історії карпатських русинів". Вищезазвані вчені були професійними істориками. Однак, історією Закарпаття цікавилися також і письменники. Серед них вагоме місце посідає науково-літературна спадщина відомого галицького письменника Василя Пачовського, праці якого, за висловлюванням сучасних дослідників, "і сьогодні... не втратили своєї актуальності", а книга "Срібна Земля" співпадає із сучасними духовними настроями, болями і хвилюваннями громадськості Закарпаття".

Навесні 1920 р. В.Пачовський приїхав до Ужгорода, де разом з В.Бірчаком редагував часопис "Народ". Чимало він сприяв "Просвіті" у налагодженні культурно-освітньої роботи на Закарпатті. Протягом десяти років перебував на посаді вчителя гімназії в Ужгороді, а потім у Берегові. Необхідно погодитися з професором В.Худаничем, що "саме таким педагогам завдяки, як В.Пачовський, у берегівській гімназії залишився міцний кістяк учителів, які веди народовецьку лінію". Ця українська спрямованість проходить через всі без винятку історичні праці В.Пачовського. У Берегові письменник написав і опублікував у часописі "Русин" поему "Скарб Срібної землі". Це легенда про чарівний перстень Карпат, за якою поет написав сценарій до

фільму, знятого празькою кіностудією "Барандов" під назвою "Корятювич" режисером Каролем Юстою. Фільм "Корятювич", - відзначав відомий закарпатський письменник-красзнавець Василь Пагиря, - мав велику популярність не тільки на Закарпатті. Довідавшись про нього, українці в США купили той фільм за мільйон чеських крон. У 1921 р. В.Пачовський опублікував історичну поему "Сріберний дзвін", а в 1923 р. - поему "Князь Лаборець", яка була видана у Львові. Необхідно погодитись з Іваном Франком, який, характеризуючи творчість письменника, писав: "У Пачовським нам виявляється неабиякий майстер нашого слова, правдивий, талановитий поет, що надзвичайно глибоко вслухається у мелодію нашої рідної пісні і нашої мови, що володіє технікою вірна, як мало хто з нас, вміє за одним дотиком порушити в душі симпатичні струни, щоб збудити пожаданий настрій і видержати його до кінця". Глибоко переконані, що ці правдиві слова Великого Каменяра можна віднести й до науково-популярних праць В.Пачовського, які й будуть знаходитися в центрі нашої наукової розвідки.

Серед науково-популярних праць В.Пачовського на історичну тематику заслуговують на увагу брошура "Українці як народ" (1907), в якій простежується близькість до праці М.Грушевського "Хто такі українці і чого вони хочуть", книга "Історія Підкарпатської Руси" (1921) та історичний нарис "Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України" (1938). До речі, саме В.Пачовський вперше ввів термін "Срібна Земля", під яким так часто сьогодні мають на увазі Закарпаття. Йому також належить перший переклад українською літературною мовою "Повісті временних літ".

Русинів-українців Закарпаття В.Пачовський умовно поділяв за "племінним поділом" на гуцулів, бойків і лемків. Що стосується етнографічного поділу, якого притримувалась переважна більшість вчених наприкінці 30-х років, то автор "Срібної Землі" писав так: "На горах живуть верховинці в комітатах: марамороськім, берегівськім, ужгородськім. На рівнині долиняни, які живуть по низах цих трьох комітатів і в сукмарській, угочанській і соболчанській окрузі. На заході на низах живуть крайняки, в землинському, сараському й абаупському комітаті, а спішаки в горах у спиському комітаті". Незважаючи на ці поділи, В.Пачовський був глибоко переконаний у тому, що закарпатці є українцями, а "мова їх - це карпатське піднаріччя трьох віток червононоруського наріччя української мови".

Детально опрацювавши монографію О.Миццока "Нарис з соціальногосподарської історії Підкарпатської Русі" (Ужгород, 1936, -Т. I), В.Пачовський констатував: "Українці, або русини, що творять етнічну більшість між населенням Закарпаття, - це споконвічна осіла людність, що заселює цю країну". Як і М.Грушевський, В.Пачовський за початок хронології брав VI століття, коли білі хорвати наблизились аж до Семигороддя. "На Закарпатті, - писав він, - зустрічаються цілі села, де цілі родини зветься хорватами. Там дослідники, що сумнівається в місці осідку білих хорватів, можуть найти доволі доказів, що Закарпаття заховало далі живі сліди їх поселень". Необхідно відзначити, що досліджуючи так зване "хорватське питання", В.Пачовський дещо односторонньо (повна відчуженість джерел) твердив про вирішеність проблеми території, на якій

проживали білі хорвати. Сукупність історичних джерел мали замінити археологічні знахідки. Михайло Грушевський, приміром, притримувався дещо іншої точки зору. Він констатував, що це питання слід вважати відкритим.

В.Пачовський не сумнівався в тому, що "перед приходом мадярів на Закарпаття було слов'янське розселення". На його думку, "територія, зайнята українськими племенами, сягала від ріки Самоша в Семигороді до Гернадя на границі великоморавської держави та на півдні межувала з болгарським царством". Отже, "українці займали закарпатську землю три століття перед приходом мадярів". Письменник вважав, що "історичні права українців до Закарпаття сягань від часів київського великого князя Олега Віщого (880-914). У 895 р. угри з'явилися біля стін Києва, однак після порозуміння з Візантією, припинили облогу давньоруської столиці. Що ж змінило їх попередні плани? На думку В.Пачовського, "греки обіцяли Олегові закарпатські землі Лаборця, землі пізнішої Срібної Русі з її копальнями срібла й золота у Кремниці й Щавниці, щоб тільки він згодився піти війною на болгарське царство. Олег зміркував, що угри можуть бути доброю граничною сторожею на краю руської держави, тимто й згодився дати свою згоду та допомогу. Таким чином, угри з Олеговим військом рушили на обсаду Закарпаття. Вони, отже, без війни відійшли з-під Києва, й по них стало тільки місце їх відпочинку, зване "Угорське".

Успішно перейшовши Борецький перевал, напівдикі племена угрів зустріли дружину князя Лаборця, який стояв на чолі білих хорватів. Напівлегендарний князь Срібної Землі змусив їх втікати, що його переконало в повній перемозі. Однак,

через деякий час "угри позаймали всі верхи та плаї й оточили княжий табор із усіх боків. Лаборець зірвався зі сну, вдарив у бубни на сонне військо. Військо позривалося до бою, але опинилося в пастці угорської орди. Серед бою полягло все військо, тільки хоробрий князь Лаборець пробився та втік на захід. Але над річкою Свіржевою упав під ним кінь, - його дігнали мадяри й повісили на дереві. З того часу, відколи то згинув славний князь Лаборець, річка зветься Лаборцем".

В.Пачовський виклав оригінальні думки з приводу подальшої долі закарпатських русинів. Незважаючи на поразку, територія краю не ввійшла до складу Угорщини, а "білі хорвати прийняли підданство київському князеві з ім'ям русинів і брали участь у походах київських князів на Царгород за Олега, Ігоря та Святослава". У 981 р. Володимир знову повернув у лоно Київської держави Закарпаття, поставивши "вздовж південного узбіччя Карпат цілий ряд городищ із земляними укріпленнями".

У розділі "Руська культура за Арпадовичів" В.Пачовський висвітлює такі питання, як "видив княжої Руси на угрів", "верховна влада слов'ян за Арпадовичів", "Закарпаття в Галицько-Волинській державі". Письменник проаналізував діяльність угорських королів Стефана I (997-1038) і Андрія I - зятя Ярослава Мудрого. Відомо, що дочка Ярослава Анастасія вийшла заміж за Андрія. Цю подію В.Пачовський також відобразив у поемі "Сріберний дзвін":

"Настя, дочка Ярослава,
Йшла до угрів за Андрія --
Та заслав той дзвін сріберний
Срібній Руси Закарпаття!"

В.Пачовський повністю довіряв легенді, яка ходила в народі, що Анастасія "спить у підземеллі під замком у Хусті". Насправді, після смерті Андрія, який загинув у боротьбі з герцогом Белою, Анастасія з сином змушені були втікати під покровительство німецького імператора... Дочка Ярослава стала його дружиною і, мабуть, там померла. Підсумовуючи діяльність Арпадовичів, В.Пачовський писав: "Королі Арпадовичі, споріднені з руськими князями, забезпечили українцям у себе самоуправу. Закарпатська Русь звалась "Руська марка (1131 р.- М.В.), мала окрему адміністрацію та судівництво. Потомки руських княжих і боярських родів служили на королівському дворі як великі достойники. На Закарпаття прибували громадно поселенці з княжої української держави за Коломана, Андрія II, Володислава IV. Це були політичні емігранти, що скріпляли на Закарпатті наш елемент". В.Пачовський відзначив, що великої шкоди краю завдали напади монголо-татар і половців.

Сучасними українськими дослідниками доведено, що в 1281-1321 рр. частина закарпатських земель входила до складу Галицько-Волинської держави. Не обійшов це питання і Василь Пачовський. "Коли по приході половців на Угорщину, - писав він, - скріпилась там реакція проти слов'янщини, галицько-волинський князь Лев I Данилович зайняв закарпатську Русь у 1280 р. за короля Володислава IV. Він уважав себе управлінням до цього, бо як оженений із угорською королівною Констанцією, донькою Бели IV, дістав у віно за Констанцією посілості після Ростислава Михайловича на Закарпатті. Військо Льва напало на Угорщину й спустошило поріччя Тиси та загорнуло цілу Карпатську Україну під владу Галицько-Волинської держави". У

підтвердження своїх думок В.Пачовський наводить грамоту 1299 р., згідно з якою наджупан березької жупи Григорій називав себе "урядником Льва, князя руського".

На сьогоднішній день чимало написано про Данила Галицького та його сина Лева Даниловича. Після смерті Данила галицька земля перейшла в спадок прямо до його синів - Лева, Мстислава і Шварна. Після кончини Шварна, володаря Литви, Лев почав активну боротьбу за литовський престол, використовуючи при цьому не завжди чесні методи. Тоді це було цілком нормально. Успіху він не досяг, бо литовці самі собі вибрали князя. Українська дослідниця Олександра Єфіменко вважала, що боротьба, яка почалася між Левом і Шварною за литовський престол, завдала великої шкоди, ці інтриги "розірвали мирне об'єднання Литви з Руссю" і "навернули на державу нове спустошення з боку татар". До цього додамо, що правда була на боці Шварна, котрий, як старший син Данила, мав успадкувати за своєю дружиною Литву.

Лев уже в 1264 р. став володарем Галицько-Волинського князівства. Звичайно, як людина свого часу, він намагався будь-якою ціною домогтися свого і не нам звинувачувати його в цьому. Такий був час. Данило прагнув виховати своїх синів справжніми воїнами. Тому ми найбільше знаємо про Лева завдяки його численним походам. Саме він найчастіше допомагав батькові в них. Так, під час походу Данила в Опаву (Чехія) в 1254р. тільки з приходом Лева вдалося здобути фортецю Носсельт і спустошити опавську землю. Через рік, в 1255 р., Данило з сином організували похід на в'ятичів. Російський історик С.Соловйов писав, що "молодий Лев Данилович,

дізнавшись, що один із князів ягв'ятських, Стекинт, закріпився зі своїми в лісі, пішов на нього, вбив самого, брата його... і приніс до батька зброю Стекинтову і брата його". Це обрадувало короля Данила, що побачив у синові свою надійну зміну. У 1256 р. під час нового походу, Данило і Лев також одержали перемогу. З цього часу батько почав доручати синові самостійно вирішувати найважливіші справи. Леву Даниловичу навіть вдалося прогнати монголо-татар з Бузького узбережжя.

У 1260 р. на Русь напали татарські орди на чолі з Бурундаєм, і знову Данило направляє назустріч їм сина. "Вислані явилися до Бурундая, - писав М.Костомаров, - ... і принесли йому подарунки. Бурундай прийняв їх грізно і став кричати на Василька і Лева... Наостанку Бурундай сказав князям: "Коли хочете жити з нами в згоді, то розкиньте ваші городи". Довелось "розкидувати" міста, серед яких був і Львів. Перша згадка про це місто міститься в галицько-волинському літописі за 1259 р. І.Крип'якевич у книзі "Історичні проходи по Львові" писав, що Данило "над низиною ріки Полтави поставив город (замок) і назвав його Львовсм, від імені молодшого сина Лева". Крип'якевич твердив, що це місто було закладено на честь одруження Лева Даниловича з угорською королевою Констанцією. Однак сучасний історик Микола Котляр вважає, що Львів існував уже в 1256 р.

Отже, ставши князем, Лев Данилович виявив себе талановитим полководцем і, за визначенням М.Аркаса, "дуже жвавим чоловіком". Він і пізніше брав безпосередню участь у походах 1286-1287 рр., а в 1292 р. здобув польське місто Люблін. "Під час походів у Сілезію і Бреславщину, - писав С.Соловйов, -

галицька рать взяла багато здобичі". Оцінюючи історичну постать галицько-волинського князя, Н.Полонська-Василенко недвозначно заявила: "Лев був одним із видатних державних діячів XIII ст. Його держава і він сам були добре відомі в Західній Європі. В анонімному географічному трактаті 1308 року, який переховується в Парижі, сказано: "Рутенія - величезна країна, сусідня з Грецією та Болгарією, ця країна... тепер платить данину татарам, а князь її - Лев". Близько 1281 р. Лев заволодів і приєднав до Галицько-Волинського князівства закарпатські землі.

М.Троян писав, що до Галицько-Волинського князівства була приєднана "західна частина Закарпаття - від нинішнього Берегова до гори Маковиця". Ці землі сорок років (1281-1321) перебували у складі держави Лева Даниловича та його наступника. Є ще один доказ такої думки. Він стосується міста Сольви (Сваляви), невеликого поселення, яке до 1264 р. знаходилося "по другий бік засіки"(тобто в складі Галицько-Волинського князівства). З 1281 до 1321 рр. Хуст також входив до складу держави Лева Даниловича, а потім його сина Юрія. До речі, вони обидва успадкували за Данилом корону. Петро Сова писав, що Леву Даниловичу була запропонована також угорська корона. На боці сучасних дослідників також усна народна творчість, яка зберегла згадку про "свобідні ворота". Пригадуючи ті часи, коли між Закарпаттям і Галицько-Волинським князівством не було кордону, а значить був вільний перехід через карпатські перевали ("ворота"), парубок звертається до свого коня з такими словами:

Скажи мені, сивий коню,

Де суть літа, де той час?

Де суть часи слави світа

І свободні ворота?

Галицько-Волинський літопис, описуючи карпатські перевали, теж кілька разів називає їх "воротами". Про останні дні великого князя відомо мало. Микола Аркас писав, що "він усяково старався вдержати у Галичині батьківський порядок, а синові своєму оставити наслідство, котро здобув собі од батька". Додамо до вищесказаного, що він передав синові не тільки землі батька, а й Люблін, а закарпатська територіальні надбання. Останні свої дні Лев Данилович, як свідчать писемні джерела та усна народна творчість, провів ченцем у монастирі й помер близько 1300 року. Безперечно, Лев Данилович залишив яскравий слід в історії нашого народу. Тому й не дивно, що багато вчених намагалися досліджувати його діяльність. Його постать приваблювала українських художників і письменників. Сподіваємось, що це буде продовжуватись, особливо сьогодні, коли незалежна Україна робить перші кроки до свого, будемо сподіватися, щасливого майбуття. А нам ще й ще раз слід замислитись над тим, чи варто рвати кровноспоріднені, родинні зв'язки з великим українським народом. Саме ідея соборності червоною ниткою проходить через всю спадщину Василя Пачовського.

Підсумовуючи внесок Василя Пачовського у дослідження найдавнішої історії Закарпаття, необхідно відзначити: по-перше, історичні праці письменника написані правдиво, враховуючи рівень розвитку тодішньої історіографії; по-друге, "Історія" В.Пачовського написана в українському, народовецькому дусі,

чий самим її автор відіграв велику роль у піднесенні національної самосвідомості закарпатських українців наприкінці 30-х років; по-третє, його праці, незважаючи на популярний характер, були одними з перших, в яких історія Закарпаття стала об'єктом спеціального дослідження; по-четверте, більшість наукових досліджень В.Пачовського не втратили своєї актуальності по сьогоднішній день і знайшли своє підтвердження в працях вітчизняних дослідників.

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ (1882-1931)

Серед багатьох забутих імен, які повертається до нас, безперечно, є і постать В'ячеслава Липинського, якого справедливо вважають першим українським політологом і істориком, що здійснив науковий систематичний аналіз ряду складних категорій політичної науки, розробив власну концепцію історії української державності.

В'ячеслав Казимирович Липинський народився 5 квітня 1882 р. в селі Затурцях Володимирського повіту, на Волині, в родині шляхтича-дідича. Рід Липинських походив з Мазовії і переселився на Україну в XVIII ст. Липинські були римокатолицького віросповідання і польської національності. "Одним з найважливіших елементів політичної думки Вацлава Липинського було переконання, - відзначали польські Дослідники Г.Дильонгова і М.Філіпович, - що шляхта, котра протягом століть проживала на українських землях, повинна перейняти українську культуру і свідомість, щоб стати однією з еліт українського народу і ототожнити себе з програмою створення незалежної української держави".

В'ячеслав Липинський вчився в гімназіях Житомира, Луцька та Києва. Після військової служби в кавалерії та університетських студій у Краківському університеті (історія, агрономія) та в Женеві (соціологія), він осів в успадкованому маєтку Русалівських Чагарах на Уманщині. Це було його основне місце проживання до початку Першої світової війни. І.Лисяк-Рудницький у біографічному нарисі "В'ячеслав Липинський" звернув увагу на причини охолодження відносин між Липинським і його родиною: "Заходи щодо українізації

правобережної шляхти знаходили природний ґрунт у почутті територіального патріотизму, здавна розвиненого серед цієї верстви. Однак для широкого розгорнення цей рух потребував би часу. Безпосередній успіх зусиль Липинського був обмежений. З його тодішніх прихильників тривало зв'язали себе з українством тільки одиниці: Богдан Ярошевський, Людвік Сідлецький, Франціска Вольська і ще кілька осіб. Особливою особистістю і трагедією Липинського було те, що він не зміг повернути своїх найближчих: братів і дружини; згодом його єдина донька теж заявила себе, під впливом матері, полькою. Це привело до відчуження між Липинським і його сім'єю".

В 1908 р. Липинський поселився на хуторі Русалівські Чагари, поблизу Умані, де займався науковою діяльністю. В цей період виходять його перші праці "Данило Братковський" (1909), "Генерал артилерії Великого Князівства Литовського" (1909). В історико-філософських працях, написаних польською мовою, "Шляхта на Україні" (1909) і "Аріянський соймик в Киселені в маю 1638" (1910) Липинський обґрунтував вирішальну роль шляхти в процесі формування української державності та закликав її боротися за відродження України.

В 1909-1910 рр. з ініціативи Леона Радзейовського і В'ячеслава Липинського почав виходити журнал "Крайовий перегляд". Його засновники відзначали: "В ім'я добра нашого краю, маючи на меті його духовно-культурне й економічне піднесення, прагнучи, аби пишним цвітом розквітло людське життя на самій розлогій Русі-Україні, розпочинаємо нашу працю... Ми є громадянами Русі-України, котру розуміємо як територіально національну одиницю". Необхідно погодитись з

сучасними польськими дослідниками Г.Дильонговою і М.Філіповичем, що "політичну програму "Крайового перегляду" можна без особливого ризику приписати власне концепції Вацлава Липинського. Однак, варто, мабуть, дещо сказати і про людей, з котрими Липинський редагував часопис. На перший план тут виступає особа формального редактора Леона Радзейовського... Можна припустити, що вже тоді він був переконаний прихильник школи концепції Липинського. Співредакторами були Богдан Ярошевський і Тадеуш Міхальський".

Часопис був задуманий спершу як тижневик, вже на початку свого існування видавався як двотижневик. Так було від першого номера, датованого 30 квітня 1909 р., до п'ятого номера 4 липня 1909 р. Потім часопис виходив не регулярно. Останній подвійний II-12 номер вийшов під датою 23 грудня 1909 р. Часопис, що як правило, мав біля 30 сторінок, складався з трьох великих розділів: публіцистичного, літературно-наукового й економічного. Тираж не встановлено, проте, відомо, що він зіткнувся із звичною для нових видань проблемою: брак передплатників. З цього і полягала одна з головних причин швидкого занепаду журналу. Існує ще одна версія занепаду журналу - постійні напади з боку недругів. Оцінюючи роль, яку відіграв редагований В.Липинським часопис, необхідно відзначити, що його політичні ідеї не були сприйняті переважною більшістю польського населення України.

В 1912 р. В.Липинський виступив ініціатором створення Українського Інформаційного Комітету (УІК), завданням якого була пропаганда за кордоном ідеї необхідності створення

Української самостійної держави. В.Липинський взяв участь у таємній нараді політичних емігрантів з Наддніпрянської України, що відбулася у Львові. Це був зародок пізнішого СВУ, який організаційно оформився після Першої світової війни теж не без участі В.Липинського.

Під час Першої світової війни 1914-1918 рр. В.Липинський був мобілізований до російської армії, але через хворобу служив у резервній частині. Більш детальніше про цей період в житті В.Липинського повідомляє Іван Лисяк-Рудницький: "Самого Липинського, як резервного офіцера, покликано з початком війни до служби в російській армії. В кавалерійському авангарді армії генерала Самсонова він відбув східно-прусську кампанію, яка, як відомо, скінчилася розгромом російських військ. Переправляючись під час відступу верхи через річку, Липинський тяжко застудився. В нього відновилася туберкульоза легенів, що її ознаки були в Липинського вже й давніше, але яку вважали як вилікувану. Тепер після тяжких фронтових пригод у Липинського стався вибух крові. З того часу він уже ніколи не повертався до повного здоров'я. Однак у 1915 році його стан поправився настільки, що його переведено до військової служби в запілля. Він стаціонував у Полтаві, де й застала його революція 1917 року".

В 1917 р. Липинський, перебуваючи в Полтаві, запропонував представнику секретаря військових справ Генерального Секретаріату УЦР-УНР допомогу у формуванні української військової частини, але не знайшов підтримки. В червні 1917 р. взяв участь у створенні Української Хліборобсько-демократичної партії (УХДП). В жовтні 1917 р. Липинський

написав і видав у Лубнах партійну програму УХДП, основні положення якої передбачали створення Української держави та збереження приватної власності на землю. Програма складалася з преамбули та п'яти розділів - "Міжнародне становище України", "Лад в Україні", "Справи економічні", "Тактика партії", "Організація".

"Ми визнаємо, - писав В.Липинський, - що тільки українська демократія може стати твердою опорою національно-державної ідеї, тільки вона в силі тепер перейняти на себе боротьбу, котру за цю ідею вели давніше - верства боярсько-дружинна в часах Київської держави і верства козацька в часах Гетьманщини. І процес економічного, політичного та культурного росту української демократії - це однозначно процес творення Вільної України. Як партія хліборобська, ми дбатимемо, щоб хліборобська частина української демократії зайняла в процесі творення нашого вільного політичного життя таке становище, яке відповідає її спільності (85% всієї людності) і силі. Політична власть на Україні повинна належати в першій мірі представникам українського селянства, і город не повинен диктувати свою волю українському селу. Україна - край хліборобів і українська держава мусить стати державою хліборобів. Стоячи на такому ґрунті, партія наша буде використовувати всі засоби для збільшення політичної, економічної і культурної сили українського селянства".

Що стосувалось національних меншин, то В.Липинський констатував: "...За горожанами України неукраїнської національності ми визнаємо всі їхні культурно-національні права, котрі повинні бути забезпечені українськими державними

законами. Але одночасно ми маємо право вимагати од національних меншостей, які живуть на нашій землі, щоб інтереси цієї землі були для них так само близькі та дорогі, як і для нас, і щоб ідея Вільної України зустріла в них не ворогів, а прихильників і оборонців. Всякі спроби деяких представників цих меншостей зайняти при допомозі чужосторонніх державно-національних впливів упривілейоване становище на Україні - ми будемо поборювати всіма силами".

В.Липинський вірив, що перед партією майбутнє. "Наша партія, - вважав він, - не засновується тільки для сьогоднішнього дня. Напрямок української політичної мислі, котрий вона хоче об'єднати, корениться в нашій історичній минувшині і своїми ідеалами сягає в далеку будуччину. Через те ми дбатимем не так про кількість, як про якість наших однодумців, і в члени нашої партії повинні прийматись тільки люди національно свідомі, люди в своїх переконаннях тверді і непохитні. Кожний член нашої партії обов'язується придбати її трьох нових членів; кожного з них він, за своєю порукою, рекомендує Раді своєї вільної громади". В.Липинський твердив, що хліборобська ідеологія для виконання свого завдання має мати універсализм".

Сучасний історик Ярослав Дашкевич писав, що "партія великого впливу не мала, а передвиборний з'їзд у Полтаві закінчився провалом. Наступ російської Червоної гвардії Михайла Муравйова, колишнього царського жандармського підполковника, а в цей час лівого есера, на Полтаву на початку січня 1918 р. як відомо закінчився десятикратним населенням міста. Липинському вдалося уникнути такої долі. Він втік спершу до Лубен, потім до Києва та далі на західноукраїнські землі. Цей

червоний наступ, по суті, змусив Липинського як історика: хутір Русалівські Чагари, де у нього була з любов'ю підібрана бібліотека, науковий архів, збірки документів спалили навесні 1918 р. "руїнники України" (вислів Липинського). Там вбили приятеля Липинського, простого селянина Левка Запуду, який оберігав хату і бібліотеку в буремні часи".

В 1918 р. В.Липинський був призначений гетьманом Павлом Скоропадським послом Української Держави в Австрії. Займав цю посаду і за часів Директорії УНР. За даними І.Гирича, на сьогодні відомо більше 1400 листів, виявлених в архівах України. Серед них листи В.Липинського до М.Грушевського, С.Єфремова, Б.Грінченка, А.Шептицького та ін. Листи В.Липинського додають чимало нового до наших уявлень про нього як дипломата під час перебування Липинського на посаді посла Української Держави у Відні.

Персональний склад українського посольства у Відні був сформований В.Липинським. Він запросив до роботи князя І.Токаржевського-Карашевича - радник посольства; Миргородського маршалка В.Полетику - старший секретар; свого партійного товариша М.Біленького, відомого мецената і видавця тижневика "Сніп" - секретар; Степана Ваньковича, діди́ча з Пінщини - аташе; відомого діяча Союзу Визволення України А.Жука, який опікувався справами українців-репатріантів і військовополонених.

Важливим доповненням до листування є щоденники Українського посольства у Відні, які зафіксували напружену роботу Липинського як посла. Посольство прибуло у Відень 1 липня 1918 р. і зупинилось в готелі "Брістоль". Через 5 днів

посол був прийнятий міністром закордонних справ Австро-Угорщини графом Буріаном, якому В.Липинський вручив вірчу грамоту. Кожного дня відбувались зустрічі з німецькими, австро-угорськими офіційними представниками, на яких обговорювалось питання ратифікації Брестського миру. Треба зазначити, що В.Липинський був уповноважений гетьманом провести обмін ратифікаційними грамотами від імені Української Держави з усіма країнами, які підписали Брестський мирний договір. Як свідчать листи В.Липинського до Д.Дорошенка такий обмін відбувся з Болгарією, Німеччиною, Туреччиною. Австро-Угорщина всіляко зволікала з ратифікацією, намагаючись добитися від України ряду поступок на свою користь. Україні, яка ще не мала досвіду міжнародної дипломатії, протистояли досвідчені загальновідомі фахівці в сфері зовнішньої політики.

Особливу увагу в листах привертає питання анулювання Австро-Угорщиною таємного договору про поділ Галичини. Опинившись в центрі гострого політичного конфлікту, В.Липинський, робота якого ускладнювалась відсутністю інформації з боку українського державного апарату, виявив себе чудовим дипломатом. Серед складних питань в галузі зовнішньої політики, в розв'язанні яких приймав участь В.Липинський, була проблема Холмщини. Питання вирішувалось на найвищому державному рівні гетьманом, Ф.Лизогубом і Д.Дорошенком під час подорожей у Берлін. 10 серпня 1918 р. В.Липинський виїхав до Києва. Окрім візитів до керівників Української Держави він взяв участь у політичній нараді, що відбулась 14 серпня 1918 р. в МЗС. В.Липинський передав гетьману ратифікаційні грамоти Берестейського договору, власноручно підписані імператором

Вільгельмом II і царем Болгарії Фердинандом.

Останній лист В.Липинського до Д.Дорошенка датований 2 січня 1919 р. Д.Дорошенко, який на цей час вже повернувся з Берліну до Києва, відійшов від державної і політичної роботи і готувався до виїзду в Кам'янець-Подільський. В.Липинський залишився на посаді українського посла у Відні. Подальша доля з'єднала Д.Дорошенка і В.Липинського на еміграції в одній політичній організації - Українському союзи хліборобів-державників.

З еміграції В.Липинський жив в Австрії та Німеччині. В 1920 р. побачила світ відома його монографія "Україна на переломі", в якій автор проаналізував історичний процес створення української державності в XV - на початку XVII ст. Влітку 1930 р. В.Липинський організував Союз Українських Хліборобів-Державників (СУХД), ставши головним ідеологом і лідером гетьманського руху. В 1920-1925 рр. Липинський редагував неперіодичний збірник "Хліборобська Україна", на сторінках якого вперше надруковано його найвідоміший твір - "Листи до братів-хліборобів". У 1926-1927 рр. очолював кафедру історії української державності в заснованому гетьманом П.Скоропадським Українському Науковому Інституті в Берліні. В 1930 р. ідеологічний конфлікт Липинського з гетьманом П.Скоропадським приводить до розпуску СУХД. Липинський разом з М.Кочубеєм, В.Кучабським та деякими іншими заснував нову організацію - Братство Українських Клясократів-Монархістів. Протягом всього цього часу В.Липинський займався науково-дослідницькою роботою.

І.Лисяк-Рудницький по-своєму підійшов до оцінки

конфлікту між П.Скоропадським і В.Липинським, висловивши досить оригінальні, і на нашу думку об'єктивні, думки. "Однак і на Липинського, - писав історик, - падає велика частина відповідальності за постаду ситуацію. По-перше, він не мав права не знати, з яким людським матеріалом йому доведеться працювати, і або повинен був заздалегідь враховувати це у своїх планах, або не пориватися на безнадійне діло. По-друге, також теоретична позиція Липинського в цій справі не була послідовна й бездоганна".

Остання праця, яку написав В.Липинський - "Вступне слово" до "Збірника хліборобської України", що готувався до друку в квітні 1931 р. В.Липинський важко хворів. Після грипу в березні 1931 р. він мав серцевий напад. Стан його здоров'я став настільки загрозливим, що 6 червня брат і дочка, викликані з Волині, перевезли його в санаторій "Вінервальд" поблизу Відня. В.Липинський, вважає І.Лисяк-Рудницький, не втрачав повної свідомості до останнього дня. Приймавши причастя та останнє елеопомазання, Вячеслав Липинський помер 14 червня 1931 р. Під час своєї хвороби Липинський боявся, що його можуть у стані каталепсії поховати живим, тому згідно з волею покійного, йому було зроблено посмертний прокол серця. Родина перевезла його тіло на Волинь і поховала в рідному селі Затурцях.

ПЕТРО СТЕРЧО (1919-1987)

Серед дослідників історії Закарпаття міжвоєнного періоду чільне місце посідає відомий зарубіжний історик, уродженець Закарпаття, Петро Юрійович Стерчо. Він одним з перших почав вивчати історію краю наприкінці 30-х років, коли Карпатська Україна була проголошена самостійною державою. Те, що він писав про події п'ятдесятип'ятирічної давності в 60-70-х роках, на Україні почалися дослідження тільки на початку 90-х років. Отже, його поправу можна вважати родоначальником вивчення соціально-економічного і національно-культурного розвитку Карпатської України в 1938-1939 рр.

Петро Стерчо народився 14 квітня 1919 р. в селі Кузьміні, що на Мукачівщині. Успішно закінчив Мукачівську горожанську школу, а незабаром Ужгородську торгову школу, після якої продовжив навчання в Мукачівській торговій академії. Навчання Стерча у всіх цих освітніх закладах співпало з активізацією політичної діяльності Августина Воловина, Михайла і Юлія Брацайків, Августина Штефана - лідерів українського напрямку в Закарпатті. Як писав один з біографів П.Стерча В.Довгей, майбутній вчений зрозумів, що "щасливе майбутнє Закарпаття немислиме поза Україною. Опинившись у вирі культурного і політичного життя, спраглий до знань й інтелектуальної праці, П.Стерчо як цільна особистість, людина з вродженим критичним мисленням і глибоким відчуттям соціальної несправедливості, дуже швидко збагнув спекулятивну суть політичного русинізму, виплеканого в Закарпатті, в 20-30-ті рр. мадярським реваншизмом і його поплічниками, усвідомив, що порятунок українського народу, зокрема українців Закарпаття, в

консолідації українських племен в монолітну націю, в об'єднанні всіх українських земель в єдину суверенну Українську державу. Усвідомлення цієї, тепер очевидної, істини стало для П.Стерча засадою усього його подальшого життя".

Петро Стерчо юнаком вступив до українських організацій "Пласт" і "Просвіта", в лавах яких перебувала тоді вся прогресивна молодь краю. У березні 1939 р. Угорщина окупувала Карпатську Україну і в країні встановився жорстокий гортистський режим. Для того, щоб уникнути репресій з боку угорських властей і для того, щоб студенти торгової академії продовжили навчання у сприятливих умовах, А.Штефан домовився з урядом Словаччини про переведення їх до Братислави. Згода була дана, і Петро Стерчо завершив курс навчання в Словаччині. Після закінчення навчального курсу він відвідав ряд європейських столиць і обрав місцем свого осідку Мюнхен. Там, у 1949 р., П.Стерчо успішно захистив дисертацію на тему "Місце і суть грошей у світлі їх функцій", здобувши науковий ступінь доктора економічних наук. В 1955 р. П.Стерчо одержав статус громадянина США, а після захисту дисертації для здобуття наукового ступеня доктора політичних наук, почав працювати професором в коледжі Святого Вікентія в м. Латбор штат Пенсільванія. З 1963 р. він професор економічних наук в Дрексел Університеті (Філадельфія). На цій посаді П.Стерчо перебував до останніх днів свого життя. Його не стало 18 червня 1987 р.

Петро Стерчо - автор кількох десятків праць з історії Закарпаття міжвоєнного періоду. Головними серед них є "Національне відродження Карпатської України"(1955), "Урядова

координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938-1939 рр." (перевидання 1993 р.), "Геройський змаг Срібної землі до води" (1969), "Допомога ОДВУ Карпатській Україні" (1955), "Масарик і Карпатська Україна"(1961), "Роля Карпатської України в заaktuалізації всеукраїнського питання в міжнародній політиці 1938-1939рр."(1958), "Словацько-українські взаємовідносини. 1938-1939" (1965), "Августин Волошин" (1974) та ін.

У 1965 р. Петро Стерчо видав змістовну працю "Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках" (Торонто,1965), друге видання якої вийшло на Україні в 1994 р. У 1971 р. ця книга, перероблена і доповнена, вийшла в Нью-Йорку англійською мовою під назвою "Дипломатія подвійної моралі". П.Стерчо є автором передмови до 8 тому "Творів Василя Гренджі-Донського", де поміщено щоденник письменника "Щастя і горе Карпатської України" (Вашингтон,1987). На останньому році життя П.Стерчо працював над монографією покійного професора М.Стахова "Христова Церква в Україні"(1987). Із вищесказаного видно, що переважна більшість праць професора П.Стерча присвячена щасливим і трагічним дням існування незалежної Карпато-Української держави. Його праці мають ще одну позитивну сторону - їх автор приймав особисту участь у подіях, які описує.

Книга "Карпато-Українська держава" - символічний літопис Карпатської України. П.Стерчо детально проаналізував події 1938-1939 рр., зупинившись на передумовах, які передували включенню краю до складу Чехословаччини. Дослідник об'єктивно описав діяльність закарпатських рад, участі

американських русинів у питанні про входження Закарпаття до складу ЧСР, дав оцінку роботи Сен-Жерменської мирної конференції. Значна частина монографії висвітлює події з жовтня 1988 р. до другої половини березня 1939 р., тобто від надання краю автономних прав до окупації Закарпаття військами гортистської Угорщини. Автор детально проаналізував міжнародне становище Карпатської України, довівши, що долю краю вирішував не уряд А.Волошина, а "сильні світу цього", зокрема Німеччина. П.Стерчо яскраво змалював безнадійну боротьбу карпатських січовиків проти агресора, навів безліч фактів жорстокості окупантів.

Даючи оцінку Карпатській Україні, вчений стверджував: "П'ятимісячне існування Карпато-Української Держави, хоч навіть у федерації з чехам і словаками, в загальному мало колосальне значення не тільки для карпатських українців на даному відтинку часу, але й вирішило раз на всі часи приналежність Закарпаття до України. Для загальної української справи ці події прислужилися тим, що при їх наявності небувало актуалізовано ідею визвольної боротьби, і то не тільки в усіх родах світової преси. Події в Карпатській Україні поставили українську проблему у даному відтинку часу в позицію найважливішої проблеми міжнародної політики багатьох держав". В цьому й полягало історичне значення проголошення Карпатською Україною своєї незалежності.

Монографія П.Стерча "Карпато-Українська держава" написана на великому джерельному матеріалі. Сам автор писав про це в передмові: "При писанні своєї праці автор користався 21 збірником публічних документів, 25 творами, що користувались

публічними документами, 8 статистичними творами, 85 джерельними матеріалами, 139 книжками, 14 брошурами, 2245 статтями та вістями і 9 неопублікованими джерелами".

Професор П.Стерчо свято вірив у те, що Україна стане незалежною. "Українська визвольна боротьба, - писав він, - була, є і залишається суверенною, незалежною від чужих чинників. Лише українські суверенні чинники рішають із точки погляду інтересів українського народу, бо тільки українському народові дорога його власна свобода, хоч з другого боку відновлення Української Держави на сході Європи - це неминучість для збереження спокою в майбутньому, неминучість для послаблення російського імперіалізму всіх закрасок. А це вже виходить далеко за межі самих українських інтересів, це вже справа міжнародної ваги".

ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ (1919-1984)

Іван Лисяк-Рудницький - визначний канадський історик, українець за походженням, залишив після себе значну наукову спадщину, яка нараховує 245 позицій. Інший визначний сучасний історик Омелян Пріцак писав, що І. Лисяк-Рудницький "не був за своєю природою кабінетним ученим. Якби він міг жити і творити у структурі незалежної української держави, він без сумніву був би провідним науково-публіцистичним есеїстом, організатором культурно-політичних імпрез та амбасадором української інтелектуальної творчості". Та, незважаючи на відірваність від Батьківщини, Іван Лисяк-Рудницький ніколи не забував про Україну. Саме їй присвячена переважна більшість його наукових праць.

І.Лисяк-Рудницький не написав великих за обсягом праць, його історичні есе і нариси не перевищують 50 сторінок. Це, перш за все, історичні есе про Михайла Чайковського, Іполіта Терлецького, Францішека Терлецького, Михайла Драгоманова, В'ячеслава Липинського, Осипа Назарука, Івана Франка, Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Сергія Мазлаха, Василя Шахрая, Дмитра Донцова, Миколу Хвильового...

На думку О.Пріцака, вибрані проблеми, які досліджував Іван Лисяк-Рудницький, можна звести до дев'яти, а саме:
1. Концепція та проблеми "історичних" та "неісторичних" націй;
2. Інтелектуальні початки нової України та структура української історії 19 ст.;
3. Проблема інтелігенції та інтелектуального розвитку в Україні 19-20 ст.;
4. Галичина під володінням Габсбургів та її внесок в українські змагання за державність;
5. Українська революція 1917-1921 рр. та Четвертий Універсал на

тлі історії української політичної думки, або автономія чи самостійність; 6. Україна в радянській системі; 7. Міжвоєнний галицько-український націоналізм; 8. Українці та їхні найближчі сусіди поляки та росіяни; 9. 1848 рік у Галичині: оцінка політичних памфлетів". У 1994 р. Київське видавництво "Основи" та Інститут державного управління і місцевого самоврядування при Кабінеті Міністрів України видали двотомник Івана Лисяка-Рудницького "Історичні есе", до якого увійшли основні праці відомого зарубіжного дослідника історії України. На сторінках цієї великої за обсягом праці (II 27 с.), вчений не залишив поза своєю увагою історію Закарпаття, зокрема Карпатської України. Перші праці І. Лисяка-Рудницького про Карпатську Україну з'явилися вже у 1939 р. Відразу по свіжих слідах трагедії Карпатської України, 30 березня 1939 р., часопис "Нація в Поході" (Ч.3) опублікував його статтю "Карпатській Україні". За нею послідували статті "Легітимізм і українська молодь" // Нація в Поході. - 1939. - Ч. 5. - 29 квітня. - С. 7-10; "Державний провід України" // Там само. - 4.9.-30 червня. - С. 1-2).

Студіюючи історію в Колумбійському університеті протягом 1951-1953 рр., І. Лисяк-Рудницький збирав матеріали для великої за обсягом праці про Карпатську Україну, однак так і не встиг її завершити. Зате він опублікував змістовну статтю "Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності" (Історичні есе, - Т. I, - К., 1994. - С. 451-470). Автор дав оцінку монографії П. Р. Магочія "Формування національної ідентичності: Підкарпатська Русь. 1848-1948", охарактеризував русинофільський, русофільський та український напрями в

суспільно-політичному житті міжвоєнного Закарпаття, динаміку націотворчих процесів у краї тощо. На думку І.Лисяка-Рудницького, "пошуки закарпатськими русинами своєї національної ідентичності досягає найвищої точки у 1938-1939 рр., коли їхній край, офіційно перейменований на Карпатську Україну, здобув автономну державність у складі сфедералізованої Чехословаччини. Карпатська Україна, як автономна; згодом самостійна держава, проіснувала всього п'ять місяців. Однак, незважаючи на це, як писав учений, "короткий період автономії мав один тривкий і необоротний ефект: народні маси на Закарпатті перейнялися українською національною свідомістю". Якщо ряд сучасних і зарубіжних дослідників звинувачують Августина Волошина в тому, що він послав юнаків на вірну смерть, то І.Лисяк-Рудницький відзначав: "... Не буде перебільшенням сказати, що це "хрещення вогнем" остаточно скріпило українську національну ідентичність цього краю". Піддаючи критиці працю П.Р.Магочія, історик однозначно констатує: "Магочі не зміг оцінити вирішального значення подій 1938-1939 рр. для формування національної ідентичності ... Таку хибну інтерпретацію можна порівняти з відображенням у викривленому дзеркалі: усі предмети на місці, але їхні пропорції спотворені". З такими міркуваннями відомого вченого необхідно погодитись.

Однак, в центрі нашого дослідження буде зацікавленість Івана Лисяка-Рудницького спадщиною видатного українського вченого Михайла Грушевського. Оцінюючи висок патріарха української історіографії, І.Лисяк-Рудницький відзначав: "Поступ національної свідомості відзеркалювався в еволюції історичної

науки та зв'язаної з нею історіології. Переломове значення мала тут імпонуюча своїми кількісними та якісними досягненнями діяльність М.Грушевського та його школи. Значення праці Грушевського для політичної думки міститься передусім у тому, що він довів тяглість українського історичного процесу від Київської Русі аж до сучасності, через Галицько-Волинську, Литовсько-Руську та козацькі держави. Середньовічна княжа Русь,- занедбана народницькими істориками та привласнена російською історіографією,-знову ввійшла як інтегральний складник в українську традицію. Це, без сумніву, підносило національне самопочуття, бо древня Русь була періодом великодержавности Києва та його гегемонії у всій Східній Європі".

Необхідно погодитися з твердженням І.Лисяка-Рудницького, що "тільки у висліді епохальної праці Грушевського і його школи українство почуло себе знову зв'язаним із своїми староруськими предками". "Дякуючи праці Грушевського, - відзначав історик у статті "Формування українського народу й нації (Методологічні завваги)",- ми навчилися бачити в Київській Русі первонаочальний період нашої національної історії".

Надзвичайно продуктивним у науковій діяльності М.С.Грушевського був львівський період. На глибоке переконання І.Лисяка-Рудницького, Грушевський "був першим визначним східним українцем, який поселився у Галичині". "Побіч мобілізації народу, - стверджував дослідник, - поступ української спільноти виразився в розвитку інтелектуального життя, що відповідало потребам різнобічного модерного

суспільства. Двоє людей очолювали ці зусилля - Іван Франко та Михайло Грушевський... Призначений 1894 р. на новостворену українську кафедру Східноєвропейської історії у Львівському університеті, він розгорнув там діяльність, яку можна було назвати "гігантською". Його класична "Історія України-Руси" у 1913 р. досягла восьми томів. Обраний головою реорганізованого Наукового товариства ім.Шевченка, він підніс Товариство до рівня неофіційної української академії наук... Франко та Грушевський тісно співпрацювали у Науковому товаристві ім.Шевченка і в редакції місячника "Літературно-науковий вісник", заснованого 1898 р. Цей журнал об'єднував кращі літературні таланти підросійської й підавстрійської України, маючи великий вплив як орган суспільної думки".

І.Лисяк-Рудницький привітав ініціативу Німецької Академії Наук, яка випустили окремою книгою німецькомовні писання І.Франка. Це видання було здійснено у співпраці з Інститутом літератури АН УРСР. Головним редактором праці був Едуард Вінтер. Разом з тим, І.Лисяк-Рудницький відзначав: "У тій частині передмови, де говориться про історичні погляди Франка, згадано про німецький переклад першого тому "Історії України" та про статтю "Звичайна схема "руської" історії і справа раціонального укладу східного слов'янства". Увесь цей пасус умисне заплутаний і стилізований так, що непоінформований читач розумітиме, буцімто обидві згадані праці написані самим Франком. Насправді ж вони належать Михайлові Грушевському. Таким способом закамфльовано засадничу згідність між історичними концепціями Франка й так званого "буржуазного націоналіста" Грушевського". У листі до Е.Вінтера від 4 липня

1967 р., І.Лисяк-Рудницький так пояснював свою позицію: "Я почуваю себе зобов'язаним вказати на маніпуляції фактами, особливо у вступі та коментарях. Можу лише надіятися, що Ви не приймаєте мою критику за зле. Вона спрямована не проти вас особисто, а проти тих обставин, в яких Ви змушені працювати".

Іван Лисяк-Рудницький нерідко наводить паралелі між М.С.Грушевським та іншими відомими дослідниками - М.Драгомановим, О.Назаруком та М.Костомаровим. Цікавими є думки історика про взаємовпливи М.Грушевського і В.Липинського. У статті "В'ячеслав Липинський: державний діяч, історик та політичний мислитель" І.Лисяк-Рудницький писав: "Як історик В'ячеслав Липинський був антиподом Михайла Грушевського, великого патріарха української історіографії. Грушевський розпочав набагато раніше, був старший і, врешті, пережив Липинського. Позаяк він був фаховим істориком, тоді як Липинський - натхненним аматором, наукова спадщина Грушевського незрівнянно більша. Але варто зазначити, що Грушевський сам зазнав впливу Липинського. Останні томи "Історії України-Руси", у яких йшлося про добу Хмельницького, великою мірою були полемікою з Липинським. Частково приймаючи і частково відкидаючи його погляди, Грушевський вважав Липинського опонентом достатнього масштабу, щоб заслуговувати серйозної уваги... Тоді як більшість українських істориків, зокрема Грушевський, у питанні походження Київської держави були антинорманістами. Липинський однозначно вважав, що Київська держава була витвором варязького, або норманського елемента".

Характеризуючи політичну діяльність М.С.Грушевського,

Іван Лисяк-Рудницький відзначив, що "спочатку Грушевський був пов'язаний із радикал-демократами, але поволі перемістився вліво і під час революції приєднався до соціалістів-революціонерів". Він засудив антиросійську політику СВУ як і С.Петлюра. "Грушевський перебував на літніх канікулах 1914 р. в Карпатських горах,- писав І.Лисяк-Рудницький,- і вибух війни застав його на австрійській території. Керівники щойно створеного СВУ звернулися до нього з пропозицією переїхати на час війни до Швейцарії, щоб із нейтральної країни виступити в ролі авторитетного представника українських інтересів перед світовою опінією. Грушевський відмовився і, переборюючи численні труднощі, добровільно повернувся через Італію до Росії. Після прибуття до Києва в листопаді 1914 р. він був негайно заарештований, як небезпечний український націоналіст, і до падіння царського режиму змушений був жити у Казані та Москві".

І.Лисяк-Рудницький чітко підмітив, що проросійська орієнтація Грушевського протягом певного періоду його життя перепліталася з державницькою ідеєю. Видатний український вчений стояв на засадах федералізму. "Грушевський і деякі інші українські провідники,-писав І.Лисяк-Рудницький,- мислили історичними категоріями й не могли забувати, що козацькі гетьмани, які боролися проти московських зазіхань, теж пробували спертися на хитку й часто зрадливу допомогу сторонніх слуг... Усі ці спроби були для українського народу трагічні за наслідками".

І.Лисяк-Рудницький чітко прослідкував еволюцію української політичної думки взагалі, і Грушевського зокрема.

Він відмічав: "З погляду історичної еволюції української політичної думки значення подій осені та зими 1917 р. полягає в тому, що вони спричинили величезний зворот від федералізму до програми самостійності. Віра у федералістичну концепцію вже була попередньо підірвана неширою, дволичною політикою Тимчасового уряду щодо України. Тепер більшовицька агресія завдала цій традиційній українській ідеології смертельного удару. Грушевський назвав цей великий переворот в українській політичній думці "очищенням огнем". Дослідник наводить висловлювання М.Грушевського: "Перше, що я вважаю пережитим і віджитим, таким, що "згоріло в моїм кабінеті, се наша орієнтація на Московщину, на Росію, наказувана нам довго й уперто силоміць, і кінцем, як то часто буває, справді присвоєна собі значною частиною українського громадянства". Пристрасні слова Грушевського кидають світло на ту велику зміну, що сталася в українській політичній думці під впливом досвіду 1917р.

Лисяк-Рудницький зробив спробу обґрунтувати пізнішу прорадянську орієнтацію М.Грушевського. Адже відомо, що видатний історик в 20-х роках повернувся в Радянську Україну і навіть був удостоєний звання академіка. "Не було випадковим,- констатував І.Лисяк-Рудницький, - що такі два типові представники української революційної демократії, як Михайло Грушевський і Володимир Винниченко - співтворці й чільні державні мужі УНР,- згодом так легко помирилися з комуністичною системою. Тут важливо зрозуміти мотиви цієї зміни всіх. Причиною напевне не був брак патріотизму. Навпаки, Грушевський і Винниченко керувалися українськими

національними інтересами, як вони розуміли. Але для них політична свобода, в західному значенні слова, не була справою засадничою, яка не допускає компромісу. Незважаючи на критичне ставлення до більшовицької національної політики в Україні, вони вважали радянську монопартійну й диктаторську систему за більше прогресивну, ніж т.з. буржуазна демократія. Не треба додавати, що таке відступство від принципів свободи, продиктоване народницькими ілюзіями, не виправдало себе не тільки національне, але також з точки зору соціальних інтересів народних мас".

Кожна людина, навіть велика, має недоліки, допускається прорахунків. Мав їх і М.Грушевський. Іван Лисяк-Рудницький, на нашу думку, найкраще від інших дослідників, збагнув значення М.С.Грушевського. У статті "З оборони інтелекту" він відзначив: "Грушевський, як і інші наші "просвітители" другої половини 19 - початку 20 ст., намагався обґрунтувати українське національне відродження на підвалинах наукового пізнання та раціональної, критичної мислі. При цьому не має значення, що чимало їхніх поглядів може нам здатися, з нашої сучасної перспективи, перестарілими чи помилковими. Те, що мало найбільше значення, - це була сама метода: їхній "раціоналізм". Народ, що його історична недоля звела до рівня неграмотної селянської маси, почав відрощувати свій мозок, іншими словами, почав з етносу перетворюватися на модерну націю". Ці слова, безперечно, є актуальними і сьогодні, коли український народ будує власну хату - Українську правову державу.

ВАЛЕРІЙ СМОЛІЙ (р.н. 1950)

Валерій Андрійович Смолій особливої реклами не потребує. З його іменем нерідко, і це справедливо, пов'язують сучасний стан справ в історичній науці на Україні. Саме він очолює Інститут історії України Національної Академії Наук України - головний центр вітчизняної історичної науки. Короткі біографічні відомості наводяться в бібліографічному довіднику "Вчені Інституту історії України", перший випуск якого побачив світ у Києві в 1998 р. "Смолій Валерій Андрійович (і.і.1950, с.Авратин Волочиського району Хмельницької області) - фахівець з національної історії доби середньовіччя та нового часу, доктор історичних наук (1985), академік НАН України (1995), віце-прем'єр-міністр України (1997), Почесна відзнака Президента України (1996), «Зі службовців» Закінчив історичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту(1966-1970). Займався викладацькою роботою з 1972 р. в Інституті історії АН УРСР, Після закінчення у 1975 р. аспірантури працював молодшим науковим співробітником, а з 1979 р. старшим науковим співробітником відділу історії феодалізму, з 1991 р. - історії України середніх віків, який очолює з 1986 р. 1991 р. призначений заступником директора з наукової роботи. У грудні 1993 р. обраний на посаду директора Інституту. З 1995 р. - головний редактор "Українського історичного журналу". У 1975 р. в Інституті історії АН УРСР захистив кандидатську дисертацію "Возз'єднання Правобережної України з українськими землями у складі Російської держави"(науковий керівник - член-кореспондент НАН України Ф.П.Шевченко). 1985 р. захистив докторську дисертацію "Соціальна свідомість учасників

народних рухів на Україні (друга половина XVII-XVIII сто.)". 1992 р. обраний членом-кореспондентом, 1995 р. - дійсним членом НАН України... Автор понад 300 друкованих праць". За цими скупими рядками стоїть багаторічна самовіддана робота по відродженню української історії, повернення із забуття сотень славних імен. І як наслідок - заслужений авторитет серед колег в Інституті історії України, в усій Україні, світі.

В 1978 р. у видавництві "Наукова думка" побачила світ монографія В.А.Смолія "Возз'єднання Правобережної України з Росією", в основі якої лежала захищена в 1975 р. кандидатська дисертація. Відповідальним редактором виступив Ф.П.Шевченко - науковий керівник В.А.Смолія і відомий в Україні вчений. Сьогодні можна знайти чимало заідеологізованості в монографії В.А.Смолія, але факт залишається фактом, що возз'єднання в кінці XVIII ст. Правобережної України з Росією було значною подією в історії українського народу. "Незважаючи на антинародну політику царизму та експлуаторських класів, - відзначав історик, - цей важливий політичний акт мав величезне значення для подальшої історичної долі українського народу. Перед ним відкрилися широкі перспективи економічного, політичного і культурного розвитку. Набрали нових форм і характеру культурні зв'язки, економіка Правобережжя стала складовою частиною господарського організму Російської держави. В спільній боротьбі російського і українського народів проти експлуаторів, царизму гартувалася революційна енергія трудящих".

Монографія В.А.Смолія написана на цілому масиві джерел, які раніше не вводилися до наукового обігу. Це - документи із

фондів Центрального державного архіву давніх актів. Центрального державного військово-історичного архіву колишнього СРСР, Центрального державного історичного архіву України у м.Києві, Житомирського, Київського і Хмельницького облдержархівів та відділу рукописів Центральної наукової бібліотеїи НАН України.

Підсумовуючи опрацьований величезний документальний матеріал, В.А.Смолій дійшов висновку, що "возз'єднання Правобережної України з росією" було закономірним результатом багатовікової боротьби українського народу за своє соціальне і національне визволення... На Правобережній Україні протягом всього XVIII ст. не припинялася визвольна боротьба народних мас за возз'єднання з братнім російським народом". На сторінках монографії В.А.Смолій детально висвітлив хід і наслідки повстань 1702-1704 рр., гайдамацького руху, Коліївщини 1768 р. тощо. Загальновідомо, що Коліївщина була кульмінацією гайдамацького руху, а "за розмірами території, числом учасників, міжнародним значенням воно по праву знаходиться поряд найзначніших антифеодальних виступів того часу". Важливе значення мали соціальні наслідки Коліївщини. В.А.Смолій звернув увагу на те, що "майже до кінця XVIII ст. у південно-східних районах Правобережжя було затримано введення відробіткової ренти. Тут не існувало фільварків, феодали обмежувалися лише незначним чиншем". Необхідно погодитися з міркуваннями В.А.Смолія, що гайдамацький рух та Коліївщина 1768 р. відіграли величезну роль у вирішенні справи возз'єднання Правобережної України з Росією".

Якщо в монографії "Возз'єднання Правобережної України з

Росією" зустрічаються скупі свідчення про керівників Коліївщини Івана Гонту і Максима Залізняка, то в 1994 р. у книзі "Історія в життєписах" (співавтор - М.Ф.Котляр), В.А.Смолій помістив змістовний нарис "Герої Коліївщини". Усі документи, - констатував В.А.Смолій, - свідчення найближчих сподвижників Залізняка дають змогу судити про його великі організаційні здібності, вміння розбиратися в людях, розуміння політичної ситуації на Правобережжі. Автор вказав, як на сильні, так і слабкі сторони його діяльності. "Сила полягала в тому,- писав В.А.Смолій, - що він зумів використати релігійний прапор для організації та подальшого згуртування сил трудового народу в його боротьбі за цілком земну мету й ідеали. Слабкість у тому, що саме цей бік його діяльності був згодом використаний урядом Катерини II як привід для дискредитації повстання, а в майбутньому - для придушення".

Соратником Максима Залізняка став Іван Гонга, який користувався "особливим авторитетом і повагом серед надвірних козаків...". Сучасники відзначають широкий кругозір сотника, його допитливий розум, знання мов. Та й сам він був людиною помітною і неабияких здібностей... Цій людині доля визначила важливу роль у повстанні 1768 р. Іван Гонга, налагодивши тісні контакти з Максимом Залізняком, з'єднав обидва загани неподалік від Умані. Навіть польська шляхта, яка спостерігала з валів фортеці братання надвірних козаків І.Гонти і повстанців М.Залізняка, змушена була визнати, що обидва керівники повсталих зустрілися як давні знайомі. 10 червня 1768 р. Умань уже була в руках повстанців. Правда лишалася на боці М.Залізняка й І.Гонти - народні маси добре розуміли це і

цінували своїх провідників за непримиренність до гнобителів. Та розправ повстанців немає потреби перебільшувати. Лише переляком шляхти можна пояснити наведене число знищених в Умані - понад 85 тис. чоловік. Захищаючи від несправедливих нападок окремих істориків і мемуаристів на прояви жорстокості з боку керівників Коліївщини, В.А.Смолій відзначив, що "як М.Залізняк, так і І.Гонта врятували десятки (якщо не сотні) людей - вихідців із різних станів, а також дітей і старих. Дії М.Залізняка і І.Гонти виявилися набагато людянішими і моральнішими, ніж нічим не обмежена сваволя шляхти, яка залила селянською і козацькою кров'ю усю Правобережну Україну".

У 1985 р. побачила світ фундаментальна монографія В.А.Смолія "Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби. Друга половина XVII-XVIIIст.", фактично, його докторська дисертація, захищена того ж року. Об'єктом дослідження даної праці В.А.Смолій обрав процес формування та еволюції соціальної свідомості учасників антифеодальних повстань в ареалі українських земель Лівобережжя, Слобожанщини, Запоріжжя, а також Південної України, що пояснюється рядом спільних рис соціально-економічного й політичного розвитку. Монографія написана на основі неопублікованих раніше документів з фондів ЦДАДА СРСР, ЦДІА України, відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки НАН України (Збірка О.М.Лазаревського). Автор зумів об'єктивно, неупереджено висвітлити такі складні проблеми-розділи теми, як соціально-економічне і правове становище народних мас України та формування їхніх

ідеологічних уявлень, формування соціальної свідомості народних мас України в антифеодальній боротьбі другої половини XVII - першої половини XVIII ст., поглиблення соціальної свідомості народних мас у ході антифеодальних рухів другої половини XVIII ст., ідеологія учасників селянських війн у Росії XVII-XVIII ст. та їх вплив на Україну, вияв соціальної свідомості трудящих мас в історичних документах та усній народній творчості.

Аргументованими були висновки, до яких дійшов автор монографії. В.А.Смолій проаналізував, як протягом майже півторастолітнього періоду історії формувалася соціальна свідомість народних мас України, які суспільні ідеали, лозунги і вимоги висували в ході антифеодальної боротьби селян і рядові козакі. Переломним етапом в історії формування соціальної свідомості народних мас України стали події визвольної війни українського народу 1648-1654 рр. Цю ідею В.А.Смолій розвинув у своїх пізніших роботах, про що мова йтиме нижче.

"У середині XVII ст. на арену суспільно-політичного життя Східної та Південно-Східної Європи під акомпанемент гарматного гуркоту рішуче виступила мало кому відома до того людина, діяння котрої, за словами одного із сучасників, швидко звернули "на себе очі всіх народів". А через 10 років по тому вона пішла з життя, будучи - знову ж таки за висловом свідка тодішніх подій - "ушавленою між монархами". Звали цю людину Богдан-Зиновій Михайлович Хмельницький". Так починається нове наукове дослідження, яке, безперечно, є фундаментальним, академіка Валерія Смолія і професора Валерія Степанкова "Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет

(Київ. Либідь, 1995).

Про Богдана Хмельницького вийшла величезна кількість праць. Соціальні дослідження про його життя та багатогранну діяльність належать перу видатних українських вчених М.Костомарову, В.Антоновичу, М.Грушевському, І.Крип'якевичу... Однак, з часу появи монографії І.Крип'якевича "Богдан Хмельницький" пройшло понад сорок років і, безумовно, українська історіографія не тупцювалася на місці. Вже один той факт, що до кінця 80-х років було захищено з даної проблеми кілька докторських і близько 18 кандидатських дисертацій, опубліковано майже 100 монографій та брошур, понад 350 статей і повідомлень, є доказом цього твердження.

Необхідно погодитися з слушною думкою В.Смолія і В. Степанкова, що "головна увага в наукових дискусіях навколо подій Хмельниччини зосереджувалась й досі зосереджується на питанні про роль в історії України далеко не найважливішої політичної спадщини Богдана Хмельницького - договору з Московією 1654 р. Однак при цьому мало хто прагнув з'ясувати внутрішні та зовнішні чинники, сутнісні мотиви, що зумовлювали саме такі, а не інші рішення гетьманського уряду. Вочевидь, цей підхід не можна визнати за об'єктивний в усіх відношеннях". На відміну від своїх попередників, автори дослідження глибоко переконані, що "з огляду на реалії нинішнього суспільного життя Української держави вкрай необхідно подати на розсуд найширшого громадського загалу гранично правдиву, зважену в усіх деталях, документально обґрунтовану картину тієї конкретно-історичної обстановки, в котрій відбувалося укладення конфедеративного союзу Московії

з Україною".

В.Смолій та В.Степанков визнаючи, що вони далекі від думки про остаточну вичерпність всіх аспектів їхнього дослідження, разом з тим, чітко визначили головні завдання праці. "Ми прагнули, - констатують вчені, - по-перше, розглянути всі сторони діяльності гетьмана в їхньому нерозривному взаємозв'язку, а по-друге, подати розвиток подій на його життєвому шляху в точній хронологічній послідовності (останньому ми надаємо особливого значення, оскільки вважаємо, що лише за такої умови відкривається можливість з'ясувати внутрішній логіку, мотивацію тих або інших чинників і дій Богдана Хмельницького, простежити динаміку еволюціонування його поглядів)". Як бачимо, складні завдання поставили перед собою автори "Богдана Хмельницького". Однак, впевнено стверджуємо, що вони з ними успішно впоралися. Перед нами узагальнююче дослідження (саме таких сьогодні не вистачає), написане на основі величезної кількості архівних і опублікованих джерел. Додамо, що автори використали 463 монографії, брошури, статті та повідомлення.

Безперечно, чільне місце в монографії В.Смолія та В.Степанкова займає визвольна війна українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького проти Польщі. Відразу відзначимо, що саме ці автори вперше в історіографії створили нову періодизацію війни, яку аргументовано обґрунтували на сторінках монографії "У пошуках нової концепції історії визвольної війни українського народу XVII ст." (Київ, 1992). Ним ж вперше введено нове визначення назви війни, як національної революції. Підсумовуючи перші перемоги Хмельницького,

В.Смолій і В.Степанков слушно зауважують: "В цілому ж здобуті Богданом перемоги, а також його гнучкі й далекоглядні політичні заходи створювали сприятливі умови для розвитку національно-визвольної та антифеодальної боротьби народних мас України, переростання її в національну революцію". Заслуговує на увагу також висновок авторів, що "грандіозні події 1648 р. стали для Богдана Хмельницького одним із вирішальних чинників у процесі переосмислення ним завдань і цілей національно-визвольної боротьби? хоча, на превеликий жаль, це переосмислення сталося не до Замостя, а дещо пізніше - наприкінці 1648 та на початку 1649 рр/".

Ще автор "Війни козаків проти Польщі" француз П'єр Шевальє порівнював Б.Хмельницького з Олівером Кромвелем, а інший француз Проспер Меріме заявляв, що гетьман "був утілення справжнього козацького рицаря". Автори "Богдана Хмельницького" аргументовано довели, що Українська національна революція мала чимало спільного з Нідерландською революцією 1566-1609 рр. та війною за незалежність у Північній Америці 1775-1783 рр. До того ж, "характерно, що апогей Української національної революції збігся у часі з початком другої громадянської війни в Англії, спалахом сильного антиабсолютистського руху (Фронди) у Франції, повстанням австрійських селян".

Актуальні проблеми розглядають автори в четвертому розділі "Володар України", де йдеться про Зборівський мирний договір Хмельницького з поляками, в результаті якого гетьман "добився автономії для української державності; залишивши тим самим собі шанси в далішій боротьбі за незалежність". Звичайно,

Хмельницький не завжди був послідовним, нерідко допускався тактичних помилок і прорахунків. Однак, вірно підмітили В.Смолій і В.Степанков, український гетьман "першим із політичних діячів не лише висунув завдання створення незалежної держави, до складу якої мали ввійти всі етнічно українські землі, а й зробив усе можливе для його розв'язання. І лише вкрай несприятливий для України стан міжнародних відносин не дозволив йому досягти мети".

Берестечко... У 1954 р. в Мюнхені Ю.Тис-Крохмалюк видав свою військово-історичну студію "Бої Хмельницького", в якій не досить аргументовано зауважив: "Ні Хмельницький, ні старшини, ні теж козацтво не почувалися переможеними після Берестечка". Більш близьким був до істини Ігор Свешніков, який у монографії "Битва під Берестечком" (Львів,1993) визнав поразку, однак відзначив, що "Берестецька невдача не зломил а козаків і вони знову згуртувались довкруги свого вождя - гетьмана Богдана Хмельницького, в особі якого бачили борця за здійснення народних прагнень". В.Смолій і В.Степанков об'єктивно оцінили наслідки Берестечка: "Отримавши повідомлення про дві великі поразки українського війська, а також про наступ польської та литовської армій, Хмельницький, як ніхто інший, зрозумів усю катастрофічність ситуації. Мало того, що політика хана остаточно перекреслила його плани добитися створення незалежної Української держави, на терези історії була поставлена сама доля козацького стану. Його ліквідація збройними силами Речі Посполитої мала б, без перебільшення, найтрагічніші наслідки для українського народу... Навряд чи можна було знайти хоча б одну людину тверезого

розуму, котра б вірила в можливість успішної боротьби з ворогом. Та, на щастя України, такою людиною виявився Богдан Хмельницький. Швидко подолавши розпач, він із небаченою енергією взявся за формування нової армії". Незважаючи на те, що становище Б.Хмельницького продовжувало залишатися складним, йому вдалося добитися ліквідації принизливого Білоцерківського договору 1651 р., відновити козацьку державу в межах Брацлавського, Київського та Чернігівського воєводства. Звалося також витворити модель соціально-економічного ладу, яка відкривала перспективи для розвитку продуктивних сил, формування української нації, піднесення культури й національно-політичної самосвідомості. Продовжувалось утвердження самодержавних рис гетьманської влади. Хмельницький, будучи тверезо мислячим політиком-реалістом, розумів, що в подальшій боротьбі проти поляків без союзника не обійтись. І таким союзником стала Росія...

"Міра відповідальності" - така влучна назва чергового розділу монографії В.Смоля і В.Степанкова, в якому йдеться про розвиток українсько-російських політичних відносин та рішення Переяславської Ради. Не будемо вдаватися до деталізації, а зупинимось тільки на оцінці її дослідниками. Автори праці переконливо довели, що "цей крок, зроблений українським урядом за обставин, що склалися, на 1654 р., в цілому, на наш погляд, був політично виправданим, бо, по-перше, згідно з укладеним договором удалося майже цілком зберегти самостійність щодо створеної національної держави, по-друге, внаслідок узятого Росією зобов'язання (у формі підтвердження прав і вольностей Війська Запорозького) не втручатись у

внутрішні справи козацької України та спільної з Росією православної віри українське населення позбавлялося національно-релігійного гноблення, й, нарешті, по-третє, створення конфедерації з Російською державою давало Хмельницькому єдину можливість довести до переможного кінця війну з Річчю Посполитою й таким чином завершити об'єднання всіх етнічно українських земель під своєю булавою. Реалізація цього політичного плану... давала б правителям України можливість мати в своєму розпорядженні щонайменше 100-тисячну армію, яка б виступала серйозним гарантом дотримання взятих на себе російським урядом зобов'язань. Саме в цих аспектах вбачаємо позитивне значення Переяславської ради для України".

Цікавими є думки істориків про перспективи розвитку Української держави в складі Росії: "Можемо лише зазначити, що інтереси централізованої монархії, яка еволюціонувала до абсолютизму, та Української республіки з її демократичними інститутами й особливостями соціально-економічних відносин (відсутність класу великих феодалів-власників маєтків, кріпацтва, панщинної системи господарства, особиста свобода основної маси селян і їхні міцні права на володіння землею, потенційні можливості еволюції козацького господарства фермерським шляхом, міське самоуправління тощо) були часто діаметрально протилежними, й породжувало боротьбу між ними. Правлячі кола Росії не хотіли змиритися з республікансько-демократичними підвалинами соціально-політичного життя України, з намаганнями козацької старшини відстояти політичні й соціально-економічні права українського суспільства,

самостійність козацької держави. Хід і наслідки цієї боротьби залежали від співвідношення сил обох сторін, міжнародної обстановки, мудрості політичних спадкоємців Богдана Хмельницького, якої, скажемо відверто, їм часто бракувало". Виходячи з цього, важко погодитися з висловлюваннями П.Куліша, що очолювана Хмельницьким війна була "національною катастрофою" і з розпачем Великого Тараса, який нарікши Хмельницького "нерозумним сином", звинувачував гетьмана у всіх бідах зокрема у союзі з Росією. Хмельницький твердо зваживши своє становище, вибрав менше зло.

Описуючи події 1654-1655 рр., В.Смолій та В.Степанков підсумували, що літньо-осіння кампанія українсько-російського війська в Україні завершилася успішно. Під час цих подій Хмельницький "виявив себе тонким політиком, який послідовно втілював курс на включення до складу козацької держави всіх українських земель. Він поводився як її правитель: міцно тримав у своїх руках розв'язання всіх внутрішніх проблем, проводив активну зовнішньополітичну діяльність". Така політика була не до вподоби російській знаті. Та й сам Хмельницький бачив, що Росія все більше втручається у внутрішні справи країни. Наближувалась конфронтація...

Подіям осені 1655-1657 рр, присвячений завершальний розділ монографії В.Смолія і В.Степанкова "Проти течії". До останньої хвилини свого життя (помер 27 липня 1657 р. о 5 годині ранку від крововиливу у мозок) Б.Хмельницький продовжував проводити курс на створення Української держави у формі спадкового гетьманства. Чому саме такою мала бути форма правління? Дослідники вважають, що "по-перше,

політична історія козацької України другої половини XVII ст. засвідчила повну неспроможність олігархічної форми правління успішно розв'язувати проблеми розвитку держави. Саме за неї виникли найсприятливіші умови для руйнівних процесів отаманства, анархо-охлократизму, іноземного втручання у внутрішні справи козацької України. По-друге, ця ж історія промовляє, що всі більш-менш визначні гетьмани рано чи пізно, керуючись потребами добитися внутрішньополітичної стабілізації й ефективного функціонування державного механізму, приходили до думки про необхідність зміцнення гетьманської влади, надання їй рис самодержавства, запровадження її спадковості". З такими міркуваннями істориків варто погодитися.

Історична заслуга Богдана Хмельницького перед Україною полягає в тому, що незважаючи на вороже оточення, він до останнього подиху дотримувався "генеральної лінії свого життя, глибокий сенс якої полягав у визволенні рідної землі від ненависного іноземного гноблення і створенні незалежної Соборної Української держави". Не виникає жодних сумнівів, що монографія В.Смоля і В.Степанкова "Богдан Хмельницький", написана на основі величезного монографічного масиву, є унікальною працею про славного сина України і займає чільне місце не тільки у вітчизняній, але й зарубіжній історіографії.

Особливої уваги, перш за все за оригінальність, являє собою монографія Валерія Смоля і Валерія Степанкова "Українавка державна ідея: проблеми формування, еволюції, реалізації"(Київ,1997). Відомі історики вперше зробили спробу узагальненого висвітлення основних аспектів названої проблеми,

розглянувши її у нерозривному зв'язку з боротьбою за реалізацію української державної ідеї впродовж XVII-XVIII століть як найширшого загалу народних мас, так і еліти суспільства.

Перший розділ монографії - "Утвердження наріжних принципів державної ідеї в період найвищого розвитку національної революції (1648-1657 рр.)". Зробивши невеликий екскурс у минуле, дослідники констатують, що "в умовах відсутності незалежної держави і втрати елітою ролі виразника й захисника національно-політичних інтересів українського народу його самосвідомість протягом XIV-XVI століть розвивалася досить повільно". Навіть напередодні 1648 р. рівень національної свідомості народу залишався низьким. Причому, відзначають автори монографії, "це відставання розвитку національно-політичної свідомості від процесу державотворення в козацькому регіоні не було випадковим...". Таке становище пояснювалося тією обставиною, що "упродовж віків свідомість пересічного українця формувалася виключно на побутовому, культурному й релігійному рівнях при майже повній відсутності впливу національно-державних чинників".

Перелом настав у період національної революції, яка почалася в 1648 р. Хоча, стверджують історики, "на початковому етапі революції (січень-травень 1648 р.) Б.Хмельницький та його соратники не висували програми боротьби за незалежність України, а спромоглися сформулювати лише ідею політичної автономії для козацької України, що однаково було помітним успіхом у становленні національної державної ідеї". Національно-політична свідомість більшості старшини й козацтва не "доросла" до сприйняття навіть ідеї автономізму.

Після цих міркувань відомих учених можемо собі уявити, як важко було Б.Хмельницькому "послідовно й неухильно проводити курс зміцнення гетьманського... начала в політичному розвитку України". Опрацювання величезної кількості джерел, їх співставлення та узагальнення дало можливість В.Смолю і В.Стеланкову припустити, що "протягом кінця 1648- першої половини 1649 рр... відбувається вироблення ним (Б.Хмельницьким – М.В.) основних принципів української державної ідеї.

Оцінюючи Збарзько-Зборівську кампанію, автори, не заперечуючи її успішного розвитку, поряд із тим визнали, що її політичні наслідки "засвідчили цілковиту невдачу намірів Б.Хмельницького домогтися створення незалежної соборної держави". Однак, незважаючи на це, "одержана автономія дозволила українському урядові продовжувати боротьбу за реалізацію державної ідеї". Щодо оцінки договору Б.Хмельницького з Росією 1654 р., то він, вважають історики, "виступав у свідомості національно-політичної еліти наступних поколінь найсильнішим і найнепереможнішим аргументом і доказом суверенності України". Протягом другої половини 1655 - першої половини 1657 рр. "через політичні акції уряду неухильно проводилася ідея необхідності домогтися соборності Української держави". Отже, саме в 1648-1757 рр. "у національній самосвідомості народу стався, по суті, революційний прорив: уперше після загибелі Київської держави в ній з'являється державна ідея, наріжні принципи якої були вироблені генієм великого гетьмана".

У другому розділі йдеться про вплив соціально-політичної

боротьби та геополітичного фактора на процес реалізації державної ідеї в 1657-1676 рр. У той час різко загострилася соціально-політична боротьба і посилювалося втручання у внутрішні справи України сусідніх держав. Ці фактори, безумовно, відіграли вкрай негативну роль як у процесі розвитку державної ідеї та її утвердження в свідомості еліти й основних прошарків і соціальних груп суспільства, так і в реалізації її. Немаловажне значення мав і той факт, що гетьман І.Виговський на відміну від Б.Хмельницького, який сприяв зміцненню прерогатив гетьманської влади, "обрав курс на розбудову нової форми правління - олігархічної республіки.., що вело до послаблення центральної влади, а відтак до посилення на місцях самовладдя старшини та охлократично-анархічних настроїв серед посольства". В.Смолій і В.Степанков вважають, що останню спробу змінити перебіг політичної боротьби в Україні на свою користь зробив гетьман П.Дорошенко. Однак у 1676 р. його війська капітулювали перед російською армією під Чигирином, що свідчило про завершення національної революції. Українському народові не вдалося добитися створення в етнічних межах свого проживання незалежної соборної держави. Незважаючи на поразку, національна революція мала велике історичне значення.

У 1676-1715 рр., тобто після поразки революції, "значно посилювався процес кризи державної ідеї, зі змісту якої майже цілковито зникають принципи незалежності Української держави та її соборності. Вони змінюються положенням про автономію козацької України... та об'єднання в її традиційних межах Лівобережної та Правобережної України". У вказаний період

"державна ідея не знаходила активної підтримки з боку як більшості еліти, так і решти українського населення, хоча вони й симпатизували їй. Спроби І.Мазепи та П.Орлика добитися воз'єднання козацької України й утвердження її державної самостійності не увінчалися успіхом. На 1715-90-ті роки XVIII ст. припадає посилення реакції. Зазнали поразки як визвольна боротьба мас у Правобережній Україні, так і несміливі політичні зусилля старшини Гетьманщини, Слобожанщини та Запорозжя відстояти права автономії". "І все ж, - підсумували дослідники, - добитися основного ворогам України не вдалося - пам'ять про існування самостійної козацької держави та її героїчну боротьбу і далі зберігалася в свідомості народних мас, вона живила патріотичні почуття національно-свідомої старшини, шляхетства, чиновників та інтелігенції". Вихід у світ монографії Валерія Смолія і Валерія Степанкова є не тільки вагомим внеском у розвиток вітчизняної історіографії. Немаловажне значення має й те, що вона з'явилася тепер, коли український народ будує свою власну державу, за яку віддали життя кілька поколінь борців за волю. Не можна розбудувати свою державність, не знаючи її історичного минулого.

Валерій Смолій (як автор та член редколегій) брав участь у написанні фундаментальних колективних праць, зокрема, "Історія Української РСР"(т.2 українською мовою.-К.,1979; т.3 російською мовою.-К.,1985); "Історія Києва"(т.1,2 російською мовою.-К.,1982-1983; т.1 українською мовою. - К., 1986); "Историкография истории Украинской ССР" (К., 1986); "Історичні передумови воз'єднання українських земель"(К.,1989); "Українська народність: Нариси соціально-економічної і

етнополітичної історії" (К., 1990) та ін.

В.Матях у статті про вченого відзначала, що Валерій Смолій "підготував кілька підручників з історії України для середніх шкіл, які видавалися українською, російською, польською, молдавською, угорською мовами, брав участь у розробці шкільних учбових програм. Є членом редколегії 20-томного зібрання праць академіка Д.І.Яворницького багатотомної "Історії України-Руси" М.С.Грушевського, 5-томної "Історії української культури", часопису "Краєзнавство"; серій "Історичні романи й повісті" (видавництво "Дніпро) та "Пам'ятки історичної думки" (видавництво "Либідь"), а також відповідальним редактором або заступником відповідального редактора близько 50 колективних та індивідуальних монографій, перевидань історіографічної спадщини, наукових збірників, серед них: Нагороди України: Історія, факти, документи: У 3-х томах (К.: Українознавство; Фірма АРС, 1996)".

Аналіз тільки незначної частини наукових праць В.А.Смолія переконує в тому, що їх автор вніс значний внесок у висвітлення складних проблем вітчизняної історії доби середньовіччя і нового часу.

СТЕПАН ВІДНЯНСЬКИЙ (р.н. 1951)

Серед завдань, на порозі вирішення яких стоїть незалежна Україна, є налагодження відносин із зарубіжними країнами. Мова йде не тільки про політичні, економічні, культурні, але й наукові контакти. За таких обставин, безперечно, в сучасних умовах зростає роль відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАН України, який з 1991 р. очолює відомий український історик, фахівець з проблем історії міжнародних відносин країн Центральної і Східної Європи Степан Васильович Віднянський.

С.В.Віднянський народився 27 березня 1951 р. в м.Ужгороді. Після закінчення в 1973 р. історичного факультету Ужгородського державного університету, продовжив навчання в аспірантурі при Інституті історії АН УРСР. Під керівництвом члена-кореспондента АН УРСР І.М.Мельникової С.В.Віднянський в 1977 р. захистив кандидатську дисертацію на тему "Консолідація профспілкового руху в Чехословаччині 1969-1975 рр.". Під однойменною назвою в 1979 р. ним була видана монографія. З цього часу С.В.Віднянський (до речі, вільно володів угорською, чеською і словацькою мовами) зарекомендував себе, як відомий історик-славіст, фахівець з історії країн Центральної і Східної Європи новітнього часу (Див.: Историки-слависты СССР. Библиографический словарь-справочник. - М., 1981. - С.55).

В 1989 р. у видавництві "Наукова думка" вийшла з друку фундаментальна монографія С.В.Віднянського "Интернациональное сближение рабочего класса стран социалистического содружества"(понад 23 друк. арк.). Сьогодні

можна піддавати критиці цю працю та її автора за надмірну заідеологізованість, прокомуністичну спрямованість тощо, Такий був час, і Степан Васильович не становив винятку» Разом з тим, хочемо відзначити, що книга містить величезний фактичний матеріал і статистичні дані, які не втратили своєї наукової значимості по цей час. В центрі уваги дослідника знаходився робітничий клас Болгарії, Німеччини, Чехословаччини, Угорщини та багатьох інших країн тодішньої соціалістичної співдружності. Якби сьогодні не називалась та чи інша країна колишнього соціалізму, але й тепер залишається актуальними основні напрями, тенденції, досягнення, а також невикористані резерви і можливості зростання соціальної активності робітників різних європейських країн, про що писав С.В.Віднянський.

У 1997 р. С.В.Віднянський на засіданні спеціалізованої вченої ради при Інституті історії України НАН України захистив докторську дисертацію "Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині". Дисертація була високо оцінена офіційними опонентами - відомими українськими вченими, докторами історичних наук С.В.Кульчицьким, І.М.Гранчаком і В.П.Трошинським. Проведена робота частково була використана в окремих монографіях автора: "Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921-1945 рр.)"(К.,1994), "Історія країн Центральної та Південно-Східної Європи" (К.,1994, у співавторстві), "Українська державність в ХХ столітті: історико-політологічний аналіз" (К.,1996, у співавторстві), "Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918-1939)" (Київ-Ужгород,1998, у співавторстві). Загалом С.В.Віднянський є

автором понад 150 наукових робіт, в тому числі близько 20 монографій, брошур і розділів у колективних працях загальним обсягом понад 170 друкованих аркушів. Має численні наукові публікації в різноманітних республіканських виданнях та за кордоном.

У 1995 р. С.В.Віднянський обраний дійсним членом Нью-Йоркської академії наук, в 1996 р. - членом Міжнародної асоціації вчених ім. Т.Масарика, в 1997 р. - академіком і віцепрезидентом Міжнародної слов'янської академії наук, є членом Українського комітету славістів та Українського національного комітету по вивченню країн Південно-Східної Європи. В 1999 р. йому присвоєно вчене звання професора.

Степан Віднянський - відповідальний редактор наукового міжвідомчого щорічника "Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки", член редколегій "Українського історичного журналу", "Наукового вісника Волинського державного університету. Історичні науки", міжнародного славістичного журналу "Россика. Научные исследования по русистике, украинистике, белорусистике" (Прага), голова Правління Дослідницько-інформаційного Центру "Міжслов'янська ініціатива". У 1981 р. С.В.Віднянський удостоєний медалі Академії наук УРСР для молодих вчених, лауреат всесоюзних та республіканських наукових конкурсів. У 1996 р. нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти України "за вагомий внесок у підготовку підручників, навчальних посібників та програм з історії для навчальних закладів освіти".

У невеликому нарисі важко охопити в усій цілісності сферу зацікавлень С.В.Віднянського, а тому звернемо увагу тільки на

окремі аспекти його наукової діяльності, звернувши увагу на монографії останніх років. У 1994 р. побачила світ книга вченого "Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український вільний університет (1921-1945рр.)

"Необхідно відзначити, що монографія С.В.Віднянського не була першою працею про історію Українського вільного університету. На початку 90-х років з'явилися публікації декана філософського факультету УВУ (м.Мюнхен, Німеччина) Мирослава Лабунька "Останній ректор УВУ в Празі "(Карпатський Край.-1994.-№7-12), краєзнавця Василя Пагіри "Український вільний університет в Празі"(Пагіря В. Відлуння Карпат: сторінки історії. - Ужгород. 1994), статті В.Зілгалова і Г.Божук. В 1991 р. Український вільний університет, який після 1945 р. знаходиться в Мюнхені, відсвяткував своє 70-річчя. Ректором УВУ сьогодні є професор Теодор Цюцюра. Цю дату урочисто відзначили в Празі, Пряшеві та Свиднику, де проходила міжнародна українознавча конференція, в роботі якої взяло участь понад 50 науковців з цілого світу, в тому числі й з України. На відміну від цих, та деяких інших досліджень, С.В.Віднянський вперше у вітчизняній історіографії прослідкував процес виникнення і розвитку УВУ з 1921 по 1945 рр. Монографія оснований на недоступних раніше для дослідників архівних та інших джерелах, і в ній розглядається маловідомі проблеми історії заснування та наукової, педагогічної і культурно-освітньої діяльності першого вищого навчального закладу і другої наукової установи української еміграції міжвоєнного періоду - Українського вільного університету,

Монографія С.В.Віднянського складається з трьох розділів,

в яких йде мова як про заснування університету, так і про спроби його перетворення в університет західноєвропейського зразка. У першому розділі - "До історії заснування УВУ у Відні" - автор детально охарактеризував умови, які склалися у Празі напередодні перенесення УВУ з Відня до столиці Чехословаччини. Що стосується віденського періоду, який був недовготривалим, то, починаючи з 24 січня 1921 р. в УВУ почали викладати на двох факультетах - філософічному і права та суспільних наук - професори Д.Антонович, А.Артимович, І.Ганицький, Д.Дорошенко, О.Колесса, В.Липинський, С.Рудницький та ряд інших. Отже, у Відні розпочали читати лекції 12 професорів і 3 доценти УВУ. Автор детально проаналізував проблеми підбору викладачів, фінансування тощо. Вивчивши переважну більшість документів, С.В.Віднянський змушений був визнати, що "незважаючи на величезні зусилля фундаторів університету, фінансові й інші організаційні проблеми стали на перешкоді його перетворення в справжній вищий навчальний заклад".

Становище суттєво покращилося, коли УВУ було переведено в Прагу. Це був найбільш плідний період в історії УВУ. Саме Прага на початку 1921 р. стала основним центром української еміграції. В 1921 р. до Праги прибули 6 тисяч чол., в 1923 - 23 тис., 1924 - 20 тис., 1925 - 25 тис., 1932 - 10.5 тис. 1936 - близько 9 тис. 1939 - 8 тис. Автор довів, що в 1921 р. з 5209 зареєстрованих емігрантів-українців 52.4% були селянами, 12.4% - робітниками, 32.4% - представниками інтелігенції, по 1.4% - торговцями і землевласниками. Вік 82,6% українських емігрантів коливався між 15 і 34 роками. Майже половина мала закінчену

середню, фахову і вищу освіту. Найбільше емігрантів було з Галичини -40,9%, Правобережної (29.9%) і Лівобережної (19,3%) України, а також з Буковини (2,9%), Бесарабії (0.8%), Кубані (0,7%) і деяких інших регіонів.

С.В.Віднянський яскраво описав сам факт відкриття Українського вільного університету в Празі. Урочистості відкрив промовою про історію українсько-чеських взаємин Х-XX ст. професор О.Колесса, який висловив глибоку вдячність народу й уряду ЧСР за гостинність і побажав, "щоб всім нам чим скоріше довелось святкувати таке культурне свято в городі Данила та в золотоверхім Києві, щоби ми там могли із вдячністю вітати наших теперішніх гостинних господарів із золотої Праги". Завершилося урочисте відкриття УВУ в Празі доповіддю О.Колесси на тему "Погляд на історію української мови", яка стала своєрідною візитною карткою високої фахової кваліфікації професорського складу університету. Так розпочався найважливіший, по суті, перший етап в історії Українського вільного університету, переведення якого з Відня до Праги - центру слов'янської культури та науки - сприяло його плідній діяльності до 1945 р.

Третій розділ - "Перетворення УВУ в Празі в Університет західноєвропейського зразка" - найбільш обсяговий по хронології: він охоплює період з 1921 по 1945 рр. Необхідно погодитися з думкою автора монографії, що "діяльність УВУ в Празі мала непересічне значення для розвитку української науки, освіти і культури та їх репрезентації у світі". Дослідник детально проаналізував внутрішній устрій і організацію УВУ в Празі, його матеріальне становище, професорсько-викладацький

склад університету та його педагогічну діяльність, наукову і культурно-освітню діяльність УВУ, простежив основні віхи життя і діяльності українського студентства.

Серед викладачів УВУ зустрічаємо імена видатних українських вчених О. Колесси, В. Біднова, І. Горбачевського, Д. Дорошенка, С. Рудницького, І. Панькевича, В. Щербауївського, Д. Антоновича та багатьох інших. В 1939-1945 рр. викладачем, а згодом ректором УВУ працював видатний закарпатоукраїнський культурно-освітній і громадсько-політичний діяч, президент Карпатської України Августин Волошин. До цього йому було присвоєно звання почесного доктора права.

Чіткими і розважливими є висновки С. В. Віднянського. "Український вільний університет, - пише вчений, - був заснований насамперед з огляду на потреби міжвоєнної еміграції і діяльність за межами рідного краю його керівництво вважало тимчасовою, готове в будь-який сприятливий момент переїхати на українську землю, туди, де він найбільше потрібний. Але сталося так, що протягом майже чверті століття (1921-1945) місцем його перебування стала Прага, де він тривалий час лишався єдиним українським університетом в світі, хоч і не державним, приватним, але вільною всеукраїнською школою і водночас науковою установою. З початку діяльності в Празі УВУ перебував у центрі культурно-наукового життя української еміграції в Чехословаччині". Необхідно погодитися з висновком автора, що УВУ "успішно виконав поставлені на нього завдання, здобув авторитет й міжнародне визнання". В додатках до монографії поміщено "Звернення Ради університету до Президента Чехословацької Республіки Т. Масарика про дозвіл на

переміщення університету з Відня до Праги та про надання йому матеріальної допомоги" від 17 березня 1921 р. та уривок із спогадів Миколи Неврлого (УВУ - база незалежної української науки у вільному світі (1921-1945 //Від Наукового товариства ім.Шевченка до Українського вільного університету. Міжнародна наукова конференція (Пряшів-Свидник, 12-15 червня 1991р.(Матеріали.-Київ-Львів-Пряшів-Мюнхен-Париж-Нью-Йорк-Торонто-Сідней,1992.-С.209-212).

С.В.Віднянський був членом редколегії по випуску збірника документів і матеріалів "З історії міжнародних зв'язків України: наука і освіта (XIX - 30-ті роки XX ст.)"(К.,1999). Він особисто відшукав, переклав з чеської мови і підготував до друку оригінальні документи з фондів ЦДВОВУ в Києві, преси та мемуарів про діяльність української еміграції в Чехословаччині. Заслужують на увагу такі документи, як, зокрема, "Лист ради Українського громадського клубу в Празі до Міністерства закордонних справ УНР про участь в діяльності клубу представників чеської інтелігенції", "Розпорядження Міністерства шкільної й народної освіти Чехословацької республіки стосовно літературної мови на Закарпатті", "Звідомлення ректора Українського вільного університету О.Колесси на інавгурації 1921/22 академічного року в Празі про допомогу з боку офіційних кіл Чехословаччини", "Становище і потреби Українського вільного університету в Празі", "Виставка українських друків в Празі" та ін. Ці, та деякі інші документи, дають можливість краще зрозуміти становище української еміграції в Чехословаччині та ставлення її уряду до української проблеми взагалі.

В 1998 р. вийшла з друку монографія С.В.Віднянського "Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918-1939)", співавтором якої був і автор цього нарису. Перу С.В.Віднянського в ній належать два важливі розділи - "Країни Центрально-Східної Європи і українська проблема у міжвоєнний період: історіографічні аспекти" та "Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині". Автор дійшов висновку, що "Україна та українське питання займали важливе місце в політиці Чехословаччини із самого початку її утворення у 1918 р. і на протязі практично всього міжвоєнного періоду, яка багато в чому відрізнялася від політики щодо української справи інших європейських держав, що зумовлювалося цілим рядом особливих обставин і факторів".

Висвітлюючи вплив різноманітних факторів, С.В.Віднянський цілком справедливо звернув увагу на погляди одного із засновників ЧСР, її першого президента Т.Масарика. Саме його прихильне ставлення до України "вирішальним чином спричинилося до проведення чехословацьким урядом, попри всі тактичні зигзаги й вимушену міжнародними обставинами еволюцію, в цілому досить реалістичної та конструктивної політики щодо українських справ, яка в той же час не розходила з національно-державними інтересами ЧСР".

Автор дав оцінку стосункам між урядами ЧСР з одного боку, і урядами УНР, ЗУНР, пізніше УРСР. Необхідно погодитись з твердженням дослідника, що після втрати Україною незалежності, радянсько-чехословацькі відносини послабилися. Що стосується СРСР, то йому в зовнішньополітичній доктрині чехословацького уряду відводилася другорядна роль. Значну

увагу приділяє автор також проблемі включення Закарпаття до складу ЧСР.

Оцінюючи вклад української еміграції в розвиток культури і освіти Чехословаччини, С.В.Віднянський відзначив: "Українські емігранти віддячили своїх гостинних господарів найкращим чином: вони принесли з собою найбагатше придане - духовний світ рідного народу і залишили багатющу спадщину, аналіз якої свідчить про величезні втрати, що понесла Україна. Ця спадщина складається не лише з наукових досягнень, яких українські емігранти здобули майже у всіх галузях науки, зокрема у вивченні української культури в контексті розвитку культури інших народів, не лише з результатів чесько-словацько-українських взаємовпливів на духовному рівні, але й із наслідків спадковості творчої праці декількох поколінь, яка проходила та ведеться нащадками українських емігрантів 20-30-х років у Чехії та Словаччині і сьогодні по всім цим напрямам".

З 27 серпня по 2 вересня 1998 р. в Кракові проходив XII міжнародний з'їзд славистів, на якому С.В.Віднянський виступив з ґрунтовною доповіддю "Міжвоєнна українська еміграція в Чехословаччині: культурно-громадське і науково-освітнє життя" // XII Міжнародний з'їзд славистів: Історія, джерелознавство, культурологія та етнологія слов'янських народів. Доповіді, - К., 1998). Вчений аргументовано довів, що "незважаючи на певні зміни в чехословацькій політиці щодо української еміграції в 30-ті роки (несприятливі для неї), що відбулися з цілого ряду причин економічного, політичного та міжнародного характеру і не в останнє чергу через встановлення чехословацько-радянських союзницьких відносин (підписання договору про взаємну

допомогу 1935 р.) та активізацію політичної діяльності українських емігрантів напередодні Другої світової війни, прониめцьку орієнтацію окремих політичних кіл в їх середовищі, зроблене урядом ЧСР для збереження й розвитку культурного та наукового потенціалу української еміграції в 20-ті роки принесло користь не лише самим емігрантам і позитивно вплинуло на історичний розвиток українського народу в цілому, але й сприяло розвитку чехословацької культури, науки й господарства, стало яскравою сторінкою в історії чесько-словацько-українських взаємин міжвоєнного періоду".

Висвітлення українсько-чесько-словацьких взаємин між двома світовими війнами буде неповноцінним, якщо проігнорувати роль в їх становленні і розвитку першого президента ЧСР Томаша Масарика. В працях С.В.Віднянського ця постать займає одне з центральних місце. З доповіддю "Українське питання в поглядах Т.Г.Масарика та політиці першої Чехословацької республіки" С.В.Віднянський виступив на Першій українсько-чеській науково-теоретичній конференції "Масариківські читання", яка проходила в Києві 7-8 квітня 1998р. Того ж року вийшов з друку збірник "Т.Г.Масарик і нова Європа", відповідальним редактором якого був С.В.Віднянський,

Даючи оцінку ролі Т.Масарика в налагодженні українсько-чесько-словацьких відносин, С.В.Віднянський констатував, що перший президент ЧСР "завжди підкреслював, що українське питання - не тільки мовне, а й політичне і культурне. Він трактував його, як правило, в контексті загальнослов'янського, беручи до уваги передусім його реальний зміст, життєві сили і слабкості українського руху порівняно з іншими слов'янськими

народами і вважаючи, що тільки життєздатність і реальні сили кожної нації визначають її сутність. З огляду на це Т.Масарик не міг на початку ХХ ст. уявити Україну як цілком самостійну державу". Виходячи з цього, Т.Масарик був переконаний, що "політичне вирішення українського питання мало йти лише в напрямі того чи іншого державного зв'язку (самоврядування, автономія, федерація) з Росією, яка мусить щонайшвидше стати демократичною",

Зробивши аналіз праці Т.Масарика "Нова Європа". С.В.Віднянський підсумував: "Т.Г.Масарик, як і офіційні політичні кола Чехословаччини, незважаючи на симпатії до українців, не підтримував т.з. український сепаратизм, коли йшлося про Наддніпрянську Україну. Аналогічну позицію вони займали і щодо західноукраїнських земель, зокрема Східної Галичини: ЧСР не визнала уряд Західноукраїнської Народної Республіки. Водночас Чехословаччина тривалий час (до підписання Ризького миру в 1921 р.) не визнавала претензій Польщі на Східну Галичину, вважаючи, що остання мав право на об'єднання з іншими українськими землями і також стати складовою частиною російської демократичної федерації".

С.В.Віднянський звернув увагу на той факт, що "розвиток економічних зв'язків між Чехословаччиною і Україною в цей період ускладнювався невизначеністю військово-політичної ситуації та нестабільністю на українських землях". Отже, Т.Масарик був політиком-реалістом. Однак, розумів він і інше: "Добре усвідомлюючи етнічну належність корінного населення Закарпаття - русинів-українців до українського народу, їхні історичні поривання з'єднатися з кровними братами по той бік

Карпат і все сильнішу з початку ХХ ст. проукраїнську культурно-політичну орієнтацію населення краю, чехословацькі провідники були свідомі того, що, як визнавав у своїх споминах Масарик, прилучення Підкарпатської Русі до ЧСР значно актуалізує питання про ставлення Чехословаччини до України й українського народу взагалі, активізує українську орієнтацію в її зовнішньополітичній діяльності".

Таким чином, в особі професора С.В.Віднянського ми бачимо визначного фахівця з історії українсько-чесько-словацьких відносин міжвоєнного періоду. Закономірно, що сьогодні жоден більш-менш серйозний дослідник загально історичної проблематики міжвоєнного двадцятиріччя не може обійтися без використання праць С.В.Віднянського, які вносять значний внесок у вітчизняну історіографію.

ЗМІСТ

Володимир Антонович (1834-1908).....	3
Михайло Драгоманов (1841-1895).....	8
Хведір Вовк (1847-1918).....	20
Михайло Грушевський (1866-1934).....	27
Дмитро Баталій (1857-1932).....	49
Іван Крип'якевич (1886-1967).....	56
Василь Пачовський (1878-1942).....	67
В'ячеслав Липинський (1882-1931).....	78
Петро Стерчо (1919-1987).....	88
Іван Лисяк-Рудницький (1919-1984).....	93
Валерій Смолій (р.н. 1950).....	102
Степан Віднянський (р.н. 1951).....	121